

HUMANITAS

Pleşu
Liiceanu
Patapievici

O idee care ne
suceşte
minţile

„Odată ajunși la putere, comuniștii trebuie să treacă drept monștri.“

CORRESPONDENȚA DINTRE MARX ȘI ENGELS

„Istoria este judecătorul, proletariatul este călăul.“

MARX

„Când ne va veni rândul, nu ne vom deghiza terorismul.“

MARX

„Noi purtăm război contra tuturor ideilor proeminente de religie, stat, țară, patriotism.“

MARX

„Comisariatul pentru justiție este «Comisariatul pentru exterminare socială».“

LENIN

„În această revoluție va trebui să-l trezim pe Diavol în sufletul oamenilor, să ațâțăm patimile cele mai josnice.“

BAKUNIN

„Spiritul de distrugere e asemenea celui de creație.“

BAKUNIN

„Cei care se opun comunismului trebuie lichidați. Nu e suficient să-i băgăm în pușcării, pentru că din pușcării mai pot să iasă. Trebuie împușcați.“

SARTRE

ISBN 978-973-50-4655-2

9 789735 046552

O idee care ne
sucește
mintile

Andrei Pleșu (n. 1948) este scriitor, filozof, eseist, un reper al vieții publice și academice românești. Este director fondator al revistei *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator și președinte al Fundației Noua Europă. A debutat cu eseuri de filozofie, istorie și teorie a artei (*Călătorie în lumea formelor, Pitoresc și melancolie*). Fără a abandona discursul filozofic, l-a lărgit spre explorările teologice sau etice (*Minima moralia, Despre îngeri, Despre bucurie în Est și în Vest*), cu un extraordinar succes de public. Este o voce inconfundabilă a publicisticii, aplecându-se asupra unor subiecte actuale ale politicii, ale culturii sau ale vieții cotidiene. Dintre titlurile publicate recent amintim: *Despre frumusețea uitată a vieții, Față către față: Întâlniri și portrete, Parabolele lui Iisus: Adevărul ca poveste, Din vorbă-n vorbă: 23 de ani de întrebări și răspunsuri*.

Gabriel Liiceanu (n. 1942) este filozof, eseist și scriitor, personalitate civică și academică. *Jurnalul de la Păltiniș* este un bestseller al anilor '80, mijlocind întâlnirea cititorilor cu modelul cultural construit de Noica. *Apel către lichele, Tragicul, Cearta cu filozofia, Despre limită, Despre minciună, Despre ură, Despre seducție, Ușa interzisă, Declarație de iubire, Scrisori către fiul meu, Întâlnire cu un necunoscut, Dragul meu turnător* sunt o parte dintre volumele publicate de-a lungul timpului la Editura Humanitas.

Horia-Roman Patapievici (n. 1957), fizician de formație, s-a impus pe scena culturală românească prin eseurile și analizele sale riguroase, erudite, de anvergură intelectuală enciclopedică (*Cerul văzut prin lentilă, Zbor în bătaia săgeții, Politice, Omul recent, De ce nu avem o piață a ideilor*). Alături de luările sale de poziție, de publicistică, de implicarea în studierea dosarelor Securității, de emisiunile de televiziune pe care le-a realizat, cărțile sale l-au plasat în centrul polemilor culturale ale ultimilor ani, de pe poziția de critic lucid al modernității și postmodernității.

Pleşu
Liiceanu
Patapievici

O idee care ne
suceşte
mintile

 HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Mihail Coșulețu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pleșu, Andrei

O idee care ne sucește mințile / Andrei Pleșu,
Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici. –
București: Humanitas, 2014

ISBN 978-973-50-4655-2

I. Liiceanu, Gabriel

II. Patapievici, Horia-Roman

329.15

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Cuprins

Cuvânt înainte	
<i>Noua cortină de fier a memoriei</i>	7
ANDREI PLEȘU	
A treia zi a comunismului?	13
GABRIEL LIICEANU	
O idee care ne-a sucit mințile	55
Gânduri despre comunism	71
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI	
Memoria divizată. Reflecții asupra comunismului: efectele lui și defectele noastre	105

CUVÂNT ÎNAINTE

Noua cortină de fier a memoriei

În 1946, Churchill rostea faimoasa frază „De la Marea Baltică la Adriatică, de la Szczecin la Trieste, o cortină de fier a coborât peste Europa“. În 1989, această cortină de fier s-a prăbușit. Pe harta Europei au reapărut Europa Centrală și Europa de Est. Geografia politică și culturală a Europei s-a recompus, ca într-un joc de puzzle. Occidentul a încetat să mai fie *toată* Europa, pentru că la Europa s-au adăugat țările fostului bloc comunist. A urmat declanșarea procesului de integrare în Uniunea Europeană a fostelor țări captive din Est. Esențialmente, integrarea a fost o integrare a Estului în Occident. Occidentul devenea astfel, pentru prima oară de la separarea Imperiului Roman în Imperiul de Apus și de Răsărit, *toată* Europa, încorporând ca Occident și fostul bloc comunist.

Dar, prin faptul că reunificarea s-a făcut exclusiv prin occidentalizarea resturilor europene,

procesul reunificării a declanșat și lăsarea unei noi cortine de fier, invizibile, care nu mai opune blocuri militare și regimuri politice adverse, ci menține în separare și stare de incomunicare blocuri de memorie și regimuri sufletești diferite. Noua cortină de fier nu divizează Europa pe o axă geografică (cum făcea cea veche, de la Szczecin la Trieste), ci trece prin sufletul fiecărui european, căruia îi divizează memoria și îi disociază sensibilitatea.

Oamenii de după fosta cortină de fier au alte amintiri, sunt marcați de alte traume, își amintesc diferit, suferă altfel și sunt în alt mod răniți sufletește decât oamenii din fostul Occident. Prin occidentalizarea resturilor europene, parte din memoria europeană, cea pe care a gestionat-o Occidentul, este comună. Cealaltă memorie, a comunismului și a traumei totalitare care durează nu un deceniu, ci o jumătate de secol, nu este însă comună. Pur și simplu, nici memoria, nici mărturia oamenilor din Est nu au fost primite în noua memorie colectivă a Europei, care a rămas esențialmente cea occidentală, de dinaintea căderii cortinei de fier. Noua cortină de fier marchează faptul că memoriile și sensibilitățile europene formate în timpul primei cortine de fier nu au fost unificate, ci au rămas separate.

Mecanismul a fost acesta. Coborârea cortinei de fier a identificat Europa cu Occidentul; ridicarea ei a restrâns Europa la Occident; cât timp

toată memoria europeană s-a refugiat în Occident (după căderea cortinei de fier), esticii s-au identificat cu memoria occidentală; iar când memoria europeană a fost redusă la memoria occidentală (după ridicarea cortinei de fier), esticii au început să simtă că în memoria noii Europe nu există o memorie est-europeană (și aceasta este noua cortină de fier a memoriei). Dar nu numai esticii sunt afectați. Noua cortină de fier trece cu adevărat prin fiecare european, deoarece fiecare european are o memorie, iar memoria europeană este divizată: hemiplegică, când europeanul este occidental; rănită și ignorată, când europeanul este estic.

Cândva, Bronisław Geremek, un estic, a cerut unificarea memoriei europene. Noi, esticii, avem această sensibilitate. Autorii acestei cărți au plecat de la ideea că divizarea memoriei europene este o consecință inevitabilă a inexistenței unei memorii comune. Iar cheia regăsirii unei memorii comune stă în gestionarea memoriei comunismului. Așa cum cheia primei unificări europene a fost învingerea fascismului și memoria comună care a rezultat de aici, cheia celei de-a doua unificări europene a fost prăbușirea comunismului și memoria comună care ar fi trebuit să rezulte de aici. Însă comunismul nu a fost învins (s-a prăbușit singur), iar memoria comunismului nu a devenit comună, e încă flotantă și bântuie ca un strigoi Europa.

Textele care sunt aduse laolaltă între copertele acestei cărți au fost scrise independent unele de altele. Unitatea lor spontană face din autorii lor niște veritabili estici. Problema comună este memoria comunismului, în Est, și refuzul ei, în Occident.

Andrei Pleșu disecă asimetria Est/Vest în ce privește memoria comunismului, constată refuzul memoriei Vestului de a prelua memoria Estului și face demonstrația aberației credinței idealiste în comunism.

Gabriel Liiceanu face anatomia ideii comuniste, care a sucit și continuă să sucească mințile oamenilor, propunând o reflecție asupra constituirii memoriei ororii și o meditație asupra dificultății de a o mărturisi.

Horia-Roman Patapievici analizează prejudecățile cu care mintea occidentală refuză memoria estică a comunismului și propune o reflecție asupra efectelor pe care dictatura totalitară le-a avut asupra defectelor noastre.

Toate cele trei contribuții sunt solidare în credința că problema *memoriei* comunismului este problema centrală a unificării conștiinței europene.

Autorii

Andrei
Pleșu

A treia zi a comunismului?¹

În primul rând, o explicație în legătură cu titlul anunțat al conferinței mele: *A treia zi a comunismului?* E rezultatul unei întâlniri pe care am avut-o în 1992 cu o cărțuție de 100 de pagini, a unui autor francez, antropolog și vechi membru al Partidului Comunist Francez. Numele lui este Emmanuel Terray, iar cartea purta titlul *Le troisième jour du communisme*, fără semnul întrebării. Ideea acelei cărți era că, așa cum Iisus a înviat a treia zi după ce a fost înmormântat, așa o să învie și comunismul, după ce în 1989 a primit o lovitură dură. Dl Terray dădea această veste ca pe o veste bună. La

---

1. Conferință susținută pe 10 iulie 2007 la Școala de Vară de la Sighet și publicată în Romulus Rusan (ed.), *Școala Memoriei 2007*, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 60–87. (Autorul își cere scuze pentru unele neglijențe stilistice rezultate din oralitatea textului.)

capătul lecturii, mi-am pus întrebarea cum arată biografia cuiva care în 1992 putea fi încă sedus de gândirea comunistă. Mi-am repus această întrebare în ultimele luni, când am constatat că există și în România o generație, printre ai cărei reprezentanți se găsesc simpatizanți ai marxismului, ba chiar ai comunismului. Cum se explică faptul că, la numai 17 ani după căderea regimului comunist, el recuperează ceva din seducția originală? Comunismul nu pare să fie compromis. Sunt foarte puțini oameni dispuși să spună cu voce tare: „am fost nazist în tinerețe“; însă oameni care să spună „am fost comunist în tinerețe, știu că s-au făcut greșeli, dar ideea rămâne încă foarte atrăgătoare“ există. Printre tinerii pe care i-am întâlnit – unul e deja vedetă de televiziune – simpatia pentru comunism, cu punerea între paranteze a istoriei românești a comunismului, admisă ca fiind oarecum neplăcută, a ajuns să aibă un aer *trendy*. De unde vine asta?

O să vă spun mai întâi cum s-a produs „contaminarea“ lui Emmanuel Terray, fiindcă e semnificativă, și după aceea o să ne gândim și la ce se întâmplă astăzi. Cum a început dl Terray? Biografia lui e tipică. Întâi, foarte de tânăr, s-a înfuriat. Ca să ajungi comunist, e musai să te înfurii, să debutezi într-o stare de iritare. E foarte ușor să faci asta, pentru că sunt foarte multe

lucruri iritante în jurul tău. În primul rând, părinții. Simți nevoia să te răfuiești cu ei, să te distanțezi de ei, să le pui o etichetă infamantă. Părinții sunt, în genere, enervanți. Ei sunt conservatori, burghezi, mic-burghezi, ipocriți, filistini, își pierd idealurile de tinerețe, sunt pisălogi și plicticoși. Dl Terray spune în cartea lui că s-a format în anii '50 și vorbește despre „chipul hidos“ al Franței în anii '54-'62. Problema lui era atunci că Franța se angajase în acțiuni colonialiste în Algeria, Indochina, Tunisia, ceea ce i se părea inadmisibil. Intrarea lui în politică a început în momentul în care a participat pentru prima oară la o reuniune având ca temă amnistierea condamnaților politici malgași. De asemenea, s-a discutat despre salariile mici din Maroc.

Eu știu că asemenea idei pot obține adeziunea unor tineri din cauza generozității vârstei. Imediat ei vibrează când cineva suferă. Pe de altă parte, nu vă ascund că mi-e greu să îmi închipui cum, brusc, un tânăr de 19-20 de ani nu mai poate să doarmă din cauza salariilor mici din Maroc. Avem de-a face cu un tip de militanțism abstract. Ai ideea că trebuie să faci ceva, să pui umărul la ceea ce se întâmplă. La această idee misionară, oarecum livrescă, se adaugă și influența unor propagandiști versați care se apropie de marfa asta foarte fragedă a tinerilor,

îmbiindu-i: vino cu mine, am să te ajut să îmbunătățești lumea. Ce altceva poți dori și ce altă onoare poate fi mai mare decât să vrei să faci lumea mai bună și să ai șansa asta încă de foarte tânăr?

Pe urmă, intervin câteva lecturi. Autori mari, figuri importante. Emmanuel Terray ne povestește că a citit Malraux, în care se pot găsi propoziții de tipul următor: „Lagărele de muncă ale lui Stalin alterează demnitatea comunismului la fel de puțin cât alterează Inchiziția demnitatea creștinismului“. Pe urmă citește Troțki. Sper să nu luați ce vă spun acum ca pe o bibliografie! Există cărți de Troțki, de pildă *Istoria revoluției ruse* sau *Revoluția trădată*, despre care Terray spune: „Am găsit fraze care m-au tulburat, m-au umplut de pasiune“, de pildă: „Partidul are întotdeauna dreptate“ sau „Nu poți avea dreptate decât cu partidul și prin partid“. Eu unul găsesc curioasă, pentru un tânăr, această tendință de a delega adevărul către o instituție, către o instanță impersonală. Pe urmă, a citit cu aceeași încântare – *émerveillement* este termenul din text – *Anti-Dühring* de Engels. Admit că textul acesta poate să fie o lectură foarte interesantă, dar să simți *émerveillement* citind *Anti-Dühring* mi se pare o mică, prematură, perversiune.

E adevărat că Emmanuel Terray a dat destul de devreme, prin '49–'50, și peste câteva in-

formații și lecturi neplăcute, care ar fi putut să-l deturneze. De exemplu, a aflat ce se întâmplă cu procesele măsluite în Uniunea Sovietică. Unii n-au aflat asta decât foarte târziu. Pe urmă a descoperit cazuri ciudate. Destinul Margaretei Buber Neumann, de pildă, nevasta unui lider comunist neamț care, ca să scape de Gestapo, a primit azil politic în Uniunea Sovietică și pe urmă, când au avut loc epurările din '37 în Uniunea Sovietică, a fost arestată, de data asta de comuniști, și a fost, în urma pactului Ribbentrop–Molotov, returnată Gestapoului. Cum comentează Emmanuel Terray în ultimă instanță acest destin? Zice: „M-au tulburat aceste informații, dar am admirat reacția comuniștilor francezi, pentru că, în mod înțelept, ei au avut curajul înfiorător – *affreux* în text – de a-l asuma“. Deci, ce faci când afli o nenorocire ca asta? „Devii curajos“, și anume, asumi, de dragul ideologiei, de dragul „victoriei finale“, un episod penibil, cum n-a făcut, de pildă, ca să dau un exemplu care să vă arate că se poate și altfel, Ignazio Silone, unul dintre fondatorii Partidului Comunist Italian, care, când a aflat ce se întâmplă în Rusia, a părăsit partidul.

Situația din „Franța hidoasă“ a anilor '50–'60 l-a determinat pe dl Terray să plece în Africa, unde a încercat să facă antropologie marxistă cu aplicare la societățile tribale. Abia în 1968 a

simțit o adiere proaspătă dinspre patrie și s-a întors acasă pentru a se bucura de entuziasmul baricadelor, de patosul reformator al momentului. A devenit maoist, adică a descoperit revoluția culturală care tocmai avea loc în China ca fiind un gest de o umanitate, de o perspectivă extraordinară. În '68, pe zidurile Parisului se scria „Mao = Tao“, adică o lozincă aproape mistică. Zice în '92 Terray: „Nu sunt dispus să discut despre revoluția culturală. Acolo s-au întâmplat lucruri extraordinare. E un mit. Iar miturile – spune el citându-l pe Georges Sorel –, miturile nu se contestă“. Nu poți să-l contesti pe Mao. Poți să-l contesti pe Dumnezeu. Dar pe Mao și revoluția culturală, nu. Acum, la bătrânețe, în '92, dl Terray se gândește totuși îndărăt și spune: recunosc că sunt unele chestii în marxism care nu mai țin. Și face o listă cu ce nu mai ține în ideologia sa preferată: de exemplu, pretenția marxismului să fie științific nu mai ține. Dar ce e el? „O filozofie a riscului, o filozofie a hazardului.“ De altfel, marxismul a avut mari conflicte cu știința secolului XX. Au fost momente când, din unghi marxist, au fost condamnate rând pe rând teoria relativității, mecanica cuantelor, cibernetica, psihanaliza, structuralismul, toate erau manifestări ale ideologiei burgheze și, ca atare, subminate de un furor ideologic „neștiințific“. Ce mai trebuie

reformat în marxism? Ei bine, el trebuie să recunoască faptul că nu reușește să explice *individul* uman, spune Terray, și că, deci, nu explică realitatea în mod integral. Când e vorba de economie, sociologie, istorie, politică, are ceva de spus. Când e vorba de moarte, suferință, iubire, sens, n-are ceva de spus, pentru că s-a concentrat pe jumătatea comunitară, jumătatea publică a omului. Marxismul trebuie, de asemenea, să-și asume un anumit eșec politic, spune Terray. Să fim realiști, zice el, noțiunea de partid însăși e o noțiune burgheză și în general ține de suprastructură, prin urmare, nu e ceva care poate fi determinant. Mai departe: trebuie relativizat determinismul economic și social, atenuată ideea rolului mesianic al proletariatului, demitizat conceptul de clasă socială și renunțat la anumite excese teoretice, cum ar fi unitatea și lupta contrariilor, conexiunea universală, cultul materiei, egalitarismul etc. Un fel de Marx îmbunătățit prin Althusser. Althusser spunea și el la sfârșit: realitatea e complicată, nu poate fi sistematizată cum o face Marx, realitatea e plurală, diferențele dintre oameni sunt reale. Totuși, ce rămâne, în acest caz, din marxism? Tot ce spune Terray că trebuie abandonat, relativizat, evacuat este nucleul însuși al filozofiei marxiste. Rămân, spune el, categoriile analizei economice și sociale. Ei, aici, acum, putem

avea la rândul nostru o reacție, pentru că deja Lenin se plânge la un moment dat că în scrierile lui Marx se găsesc foarte multe analize pertinente ale economiei capitaliste și foarte multe strategii de demolare a economiei capitaliste, adică a unui sistem greșit. Dar, spune Lenin, n-am găsit nimic care să mă ajute să fac economie socialistă, nici un sfat, nimic, doar câteva lozinci. Pe de altă parte, dacă marxismul e tare în partea economică, de ce tocmai asta n-a reușit în țările în care marxismul a fost ideologia dominantă? Pentru că, e clar, țările foste comuniste au trăit un amplu eșec economic. Emmanuel Terray încearcă o scăpare: e adevărat că muncitorii din Vest o duc mai bine decât muncitorii din Est, dar asta fiindcă au cerut, au organizat demonstrații, au luptat. Ca și cum cei din Est n-ar fi cerut nimic, și ar fi obținut altceva, prin luptă, decât o formă de pușcărie sau alta.

Așa arată biografia unui om care, în ceasul târziu, publică o carte plină de speranță pe ideea că, dacă se va reforma un pic, marxismul va rămâne o ideologie valabilă. Trebuie să vă spun că am avut plăcerea să-l întâlnesc pe dl Terray în 1992 la Berlin, la un institut de studii avansate, și am avut ocazia să vorbesc cu el. Era un om foarte simpatic. Era un francez foarte tipic. Stătea ore întregi cu un pahar de vin roșu în față, cu mai multe pahare de vin roșu

în față, și era delicios. Numai atunci când am început să mă manifest oarecum polemic față de cartea lui, proaspăt apărută atunci, a început să se înfurie și a terminat destul de agresiv, încât am simțit în ochii lui, de altfel foarte blânzi, ghilotina. Era o problemă de viață pentru el. Angajamentul lui de o viață trebuia să se justifice. Și foarte mulți dintre comuniștii aceleiași generații pe care îi mai întâlnim printre noi sunt oameni care au de justificat o biografie, un angajament care le-a marcat tinerețea. Ei trebuie să-și pună întrebarea acum la sfârșit: mi-am irosit viața? Am bătut câmpii? Să nu aibă nici un sens angajamentul meu de o viață? De regulă, omul e tentat să răspundă: nu, am unele justificări, știu de ce am făcut asta și, la urma urmei, oricâte neazuri au venit de pe urma marxismului și a comunismului, ideea rămâne bună.

Spuneam la început că angajamentul comunist începe devreme, ține de generozitatea vârstei tinere, care vrea să ajute, să se implice, să facă ceva. Dar, după părerea mea, ține și de o anumită structură interioară. La prima tinerețe, în mod normal, începi cu câteva întrebări naive, dar foarte grave. Orice tânăr, după capul meu, în evoluția lui firească, începe prin a se întreba care e sensul vieții, ce e cu iubirea, de ce suferă oamenii, de ce murim, ce e moartea, ce e sufletul.

Astea sunt întrebări care în general trec la rubrica întrebări prea mari, întrebări „rusești“. Dar sunt întrebări normale la vârsta asta și, dacă ești tenace și te confrunți cu ele toată viața, te confrunți cu marile probleme ale destinului omenesc. Ei bine, sunt oameni care nu încep cu aceste întrebări. Întrebările astea nu-i interesează, îi lasă reci. Sunt oameni care, înainte sau în loc să-și pună întrebările astea, au o tendință naturală să se întrebe ce e cu prizonierii malgași. Sau ce e cu salariile mici din Maroc. E și mai comod, într-un fel. Adevărul e că e mult mai simpatic să te ocupi de ecologie decât să înveți la latină sau să te chinui cu materiile curente ale liceului. De ce mă deranjează lucrurile astea? Nu pentru că ele n-au sens, nu pentru că nu e frumos să te interesezi de soarta lumii întregi. Numai că, dacă îți pui aceste întrebări într-un moment în care nici experiența ta de viață și nici mijloacele tale nu sunt adecvate ca să și rezolvi ceva, atunci e vorba de o coregrafie fără substanță. Generoasă, simpatcă, juvenilă, pubertară, dar, pe undeva, vidă. Problemele astea trebuie să ți le pui când ești matur, când ai instrumentarul necesar să intervii. Reiau mereu, în ultima vreme, o temă a Indiei tradiționale care spune că viața omului are patru etape: e o etapă a formării, una a întemeierii unei familii, după aceea o etapă a participării

comunitare și ultima etapă, cea a retragerii din lume. E bine să parcurgi etapele astea în *această* suită. Dacă vrei ca în perioada formării să te ocupi de etapa a treia, a participării comunitare, s-ar putea să fii încă nepregătit pentru asta. Tinerețea are această calitate diafană de a fi „neisprăvită“, e în evoluție, e pe drum, și nu poate să se ocupe de neisprăvirea lumii înainte de a avea reperul propriei rotunjimi. Cu alte cuvinte, normal este ca în prima tinerețe să ai ca tematică dominantă tematica formării proprii și a eului. Or, apare o tendință la oameni ca dl Terray de a avea ca problemă dominantă pe ceilalți. Și atunci, problema celuilalt înlocuiește problema eului, iar problema injustiției abstracte înlocuiește problema sensului. Problema e că, atunci când reflectezi asupra sensului, ajungi la un moment dat și la problema justiției, dar, dacă te blochezi de la început în problema justiției, nu mai ai timp, nu mai ai când să ajungi la problema sensului. Așa ajunge cineva activist. Activistul e, prin definiție, cineva care n-are timp să gândească, care e activ până la insomnie.

Acestea ar fi un fel de premise pentru receptivitatea la comunism. E vorba de o componentă prematură a angajării față de ceilalți înainte de a se forma definitiv pe ei înșiși. Dar survine și altceva. La unii e o modă, au observat că povestea asta cu stânga, cu marxismul, cu comunismul e

cool, îți dă un aer ușor rebel, neconformist. Pe de altă parte, suntem în etapa în care ne-am integrat în Europa, ne uităm spre Vest și, de multe ori când ne uităm spre Vest, găsim acolo o foarte vie gândire de tip marxist. Marx s-a citit în Vest, nu în Est. Se vorbea aici de faptul că, la noi, comunismul există în continuare, și că tot ce se întâmplă rău e din vina comuniștilor. Numai că trebuie adăugat și faptul paradoxal că în România au fost cei mai puțini comuniști din toate țările estice. Când Partidul Comunist a participat la alegerile din '46 avea 800 de membri. În Ungaria, în Polonia, în Cehia, până și în Bulgaria erau mai mulți membri PC decât în România, mult mai mulți. La noi așa ceva n-a existat și n-o să-mi spuneți că peste noapte s-a umplut țara de comuniști. La noi nu s-a citit Marx. Nici profesorii de marxism, *mai ales* profesorii de marxism, nu citeau Marx. Deci chestiunea asta trebuie analizată într-un context mai complicat. E un fel de atracție aproape mistică existentă în nucleul filozofiei de tip marxist, care-l face pe Karl Popper, de pildă (și el fost comunist în tinerețe), să spună că problema cu comunismul și marxismul e că îi păcălesc pe foarte mulți intelectuali. Îl citez cu plăcere pe Popper pentru că el face parte dintr-o categorie mai rară de comuniști care au reușit să se rupă și chiar să devină critici cu comunismul. Există și

această posibilitate. Nu e obligatoriu să rămâi, ca Emmanuel Terray, până la sfârșitul vieții, lovit în creștet de această experiență. Orwell a reușit să-și schimbe viața, Arthur Koestler, Popper, Panait Istrati au reușit să-și schimbe viața și opțiunile.

O altă atracție extraordinară a comunismului este cea pe care o repetă mereu unii adepți ai lui: ideea e bună, dar a fost prost aplicată. Ce înseamnă însă o idee bună? Îmi cer permisiunea să devin brusc, pentru două minute, marxist. Marxismul pretinde că o idee este bună dacă e verificată prin practică. Nu există teorie valabilă dacă ea nu se verifică, nu se legitimează practic. Și atunci ne punem întrebarea în ce fel se legitimează practic ideea comunistă. Sigur, egalitatea, toată frazeologia știută sunt foarte frumoase, sună foarte bine. Întrebarea este: cum se legitimează? Avem exemple că ideea asta bună a dat rezultate? O idee se validează prin rezultatele ei. Dacă o idee e bună, dar nu e aplicabilă, dacă se stabilește că oriunde se încearcă nu ține, atunci ea nu se mai numește idee bună, se numește *utopie*. Utopia e o idee bună care nu se poate realiza. Sau, dacă se poate realiza, dar se aplică greșit, atunci trebuie ori să găsim exemple când, aplicată bine, a dat rezultate bune, ori, dacă nu găsim, atunci iarăși nu-i mai spun idee bună, atunci îi spun *iluzie*. Apropo de „idee

bună“ și de acea înclinație de a înlocui problematica primară a sensului vieții cu problematica secundă a justiției mondiale. Există un pasaj din *Evanghelia* pe care l-am identificat ca fiind un fel de fenomen original al gândirii stângiste. Se găsește în *Evanghelia după Ioan*, capitolul XII. E ajunul Paștelui, suntem în casa lui Lazăr, pe care Iisus l-a înviat din morți, ucenicii se adună în jurul lui și Maria Magdalena îl spală pe picioare și pune mir – ceva foarte scump pe vremea aia – în apă, îl unge cu mir și îi șterge picioarele cu părul ei. Ei bine, atunci, vine un personaj și spune: păcat de banii dați pe mir. Mai bine îl vindeam și banii îi dădeam la săraci. Care va să zică ai în față pe cel care a venit să salveze lumea, pe Dumnezeu, cel puțin asta spune contextul *Evangeliei*, dar pe tine te preocupă să faci rost de bani pentru săraci. Acesta e fenomenul original al „angajării“. Iar Iisus răspunde: eu n-o să stau mult cu voi, prilejul acesta e unic. Dar omul nostru zice: nu, trebuia să ne ocupăm de săraci, nu de noi, nu de mântuirea noastră, ci de ceilalți. Personajul care are această intervenție, și care, întâmplător, e cel mai mercantil personaj din *Evanghelia*, e Iuda. Pretind că avem aici fenomenul original al stângii „generoase“. Și, evident, poți fi sedus de umanismul lui. Omul e „cel mai prețios capital“. Totul e pentru oameni, nu mai trebuie să fie

inegalitate, nu mai trebuie să existe exploatați și exploatatori, nu trebuie să mai avem averi diferite, șanse diferite etc.

Pe de altă parte, ceea ce e frapant la o doctrină pronunțat „umanistă“ este imensul coeficient de violență fizică pe care ea îl presupune în chiar datele ei doctrinare. Ideea centrală a filozofiei politice marxiste e că sistemul capitalist nu poate fi reformat, ci trebuie distrus. Voi cita câteva fragmente din corespondența Marx–Engels, din *Capitalul*, din *Anti-Dühring* și din alte câteva texte marxiste, ca să arăt în ce măsură violența este o componentă structurală a gândirii comuniste.

Întâi *Manifestul Partidului Comunist*: comuniștii declară deschis că nu-și pot atinge obiectivele decât distrugând vechea ordine socială. „Clasele diriguitoare trebuie să tremure la ideea revoluției comuniste“. În corespondența Marx–Engels: „Odată ajunși la putere, comuniștii trebuie să treacă drept monștri“. (Și să nu le pese de chestia asta.) Alt pasaj: „Trebuie să acționăm ca în anul 1793“ – anul 1793 e anul Marii Terori din timpul Revoluției Franceze. Lenin: „Teroarea înnoiește țara“. Ajungem și la paralela creștinism–comunism–Inchiziție. Câți oameni n-a omorât Inchiziția? Prin urmare, creștinismul este vinovat în aceeași măsură. Dar Inchiziția e un *derapaj* față de doctrina creștină originală,

care e o doctrină nu numai a iubirii celuiilalt, dar și a iubirii *vrăjmașului*. Faptul că apare, înăuntrul unei doctrine, un delir, un derapaj care de fapt *contrazice* doctrina, nu e vina doctrinei, ci a smintelii omenești. Marxismul însă e o doctrină care *legitimează* violența și îndeamnă la asasinat. Nu există nicăieri în *Evangelie* un îndemn să ucizi. Nici în *Coran*, de altfel. Există devieri, derapaje islamice, cum au existat și derapaje creștine. Conceptul Jihadului în Islam nu e un concept în primul rând fizic, războinic. Când se întoarce de la o luptă, profetul spune: „Mă întorc de la războiul mic la marele război“. „Marele război“ e cel lăuntric, al omului cu el însuși, ca să se desăvârșească. Asta e sensul spiritual al cuvântului *Jihad*. E vorba de „războiul nevăzut“. Sigur că niște descreierați pot să se oprească la exterioritatea sabiei. Dar în chiar doctrina, în programul comunist e inclusă ideea de teroare. Iată un citat din Marx despre tortură: „Tortura a dat naștere celor mai ingenioase inovații, creându-se astfel pentru mulți meseriași cinstiți numeroase locuri de muncă în producția instrumentelor necesare“. Din *Capitalul*: „Departate de a ne opune așa-numitelor excese, adică acelor acțiuni de răzbunare populară îndreptate împotriva indivizilor detestați sau a clădirilor publice care trezesc amintiri odioase, trebuie nu numai să trecem cu vederea

aceste fapte, dar chiar să le întindem o mână de ajutor“. Se povestește că replica preferată a lui Marx din *Faust* era o replică a lui Mefisto, care spune la un moment dat: „Tot ce există trebuie să piară“. Se mai știe că ticul verbal al lui Marx era: „te voi anihila“. Dar lucrurile astea nu se întâmplă doar la Marx, se întâmplă la tot ce a rămas în plasa ideologiei lui. În 1973, Jean-Paul Sartre – în 1973 nu mai putea afirma nici că nu știe ce s-a întâmplat în Rusia –, într-un interviu din *Actuel*, spune așa: „Cei care se opun comunismului trebuie lichidați. Nu e suficient să-i băgăm în pușcării, pentru că din pușcării mai pot să iasă. Trebuie împușcați“. Dacă Heidegger ar fi spus un sfert din așa ceva, numele lui ar fi devenit impronunțabil. J.-P. Sartre este însă la locul lui. Aragon: „Ochii albaștri ai revoluției strălucesc cu o necesară cruzime“. Aragon a scris și o odă către KGB foarte cunoscută. Marx: „Noi purtăm război contra tuturor ideilor proeminente de religie, stat, țară, patriotism“. Engels, *Anti-Dühring*, cartea care i-a provocat „încântare“ lui Emmanuel Terray: „Dragostea universală față de oameni este o absurditate. Libertatea politică e mai rea decât sclavia cea mai rea“. Bakunin, prieten cu Marx, coleg cu el în Internaționala I: „În această revoluție va trebui să-l trezim pe Diavol în sufletul oamenilor, să ațâțăm patimile cele mai josnice“.

Și, în sfârșit, despre lupta de clasă. S-a tot spus că, spre deosebire de nazism, care are ce are cu rasele, în marxism e vorba numai de luptă de clasă. Citat din Marx: „Clasele și rasele (subl. mea) care sunt prea slabe pentru a face față noilor condiții de existență vor fi înfrânte“. „Popoarele slabe sunt niște gunoaie etnice“. Engels: „Următorul război va face să dispară de pe fața pământului popoarele reacționare“ – nu există, deci, doar oameni reacționari, există popoare întregi reacționare, care trebuie lichidate – „și aceasta va însemna un progres. Până și numele lor va dispărea“. Citiți, de asemenea, textul din 1844 despre chestiunea evreiască să vedeți ce forme radicale de antisemitism se pot găsi la Marx. Aș vrea să amintesc că și Hitler, și Mussolini vorbeau cu spirit de emulație despre experimentul sovietic. Hitler a spus-o deschis: în materie de propagandă, am avut enorm de învățat de la comuniștii sovietici. Iar Mussolini a fost în tinerețea lui un practicant al mișcării socialiste.

Se vorbește mereu despre o analogie posibilă între comunism și creștinism. Emmanuel Terray merge până la a spune că comunismul e o „reîncarnare atee“ a creștinismului. Nu înțeleg foarte bine cum arată reîncarnarea *atee* a unei religii. E ca și cum ai vorbi de un ceas cu cuc fără cuc. Terray face paralele între cultul sfinților din

creștinism și cultul eroilor și al conducătorilor în comunism; între procesiunile religioase și defilările comuniste, între spovedanie și auto-critică, Inchiziție și NKVD etc. Există, e drept, câteva forme caricaturale de practică duhovnicească în comunism. Stalin, la un moment dat, a pus să se ștanțeze, pe bomboanele populare, chipul lui. Mâncai bomboana și astfel îl mâncai pe „șefu”. E, dacă vrei, o variantă parodică a euharistiei. Dar a face asemenea analogii e un fel de a pierde diferențele esențiale dintre cele două, a confunda etica profană cu soteriologia, dieta cu postul, afișul cu icoana etc.

Ar mai fi de spus că, pe cât de aproape le apar lui Terray și unor ideologi de același gen creștinismul și comunismul, pe atât de îndepărtate le apar comunismul și nazismul. Adică, între Stalin și Dumnezeu e o diferență mai mică decât între Stalin și Hitler. Emmanuel Terray spune acest lucru formidabil despre lagărele sovietice: că ele nu sunt așa de grave, că Gulagul nu trebuie judecat așa de aspru, întrucât caracteristica Gulagului este că, înăuntrul lui, și călăii, și victimele sunt niște sălbatici. Cu alte cuvinte, victimele Gulagului sunt de rang inferior, drept care uciderea lor e, oarecum, scuzabilă!

Ca să definesc portretul celui sedus de comunism, aș adăuga faptul că, în Vest, dar și la noua generație de aici, avem de-a face cu oameni

care nu au pățit nimic. Pe care opțiunea lor nu i-a costat nimic, nici pușcărie, nici exil, nici spaimă. Demonstrațiile care se fac în Vest sunt un fel de chermeze. Dacă făceai o demonstrație în 1987 în România, o pățeai. Dacă faci o demonstrație în Berlin, indiferent ce spui, e un prilej să te mai vezi cu prietenii, să mai ieși la o bere. E o chestie destinsă, simpatică.

Ce e de făcut? Răspunsul meu e defetist. Nu e nimic de făcut. E bine că există Sighet, e bine că există Școala de Vară, că dumneavoastră veniți aici și că vă interesează ce se spune aici. Din punctul acesta de vedere, ce au făcut Ana Blandiana și Romulus Rusan, cu toți cei care îi ajută, e o încercare splendidă, dar disperată de a face prezentă o interogativitate măcar, o problemă. În ce măsură asta va da rezultate e greu de spus.

Lustrația, care pare să apară la orizont, nu cred că e o soluție. E târziu. O să scăpăm de vreo patru inși și o să scăpăm și de unii de care nu vrem să scăpăm. Eu nu cred că o să fie lustrat Bondrea, de pildă, rectorul de la „Spiru Haret“, pentru că nu e într-un post lustrabil. Or, el formează generații întregi de tineri acolo. A fost șeful de cadre de la Ministerul Învățământului sub Ceaușescu. I-a făcut diplomele dnei Ceaușescu. O să fie lustrat mai curând Răzvan Ungureanu, că a fost în tinerețe utecist. Procesul

comunismului – n-a ieșit. Pe de altă parte, Mircea Vulcănescu, cu vorba lui „să nu ne răzbu-
nați“, n-are audiență.

Dați-mi voie să închei cu o anecdotă, cu o întâmplare trăită de mine. Eram la Ministerul Culturii în '90, când mi-a făcut o vizită nevasta lui Niculescu-Mizil, care tocmai fusese arestat. Întâi fuseserăm colegi în guvernul provizoriu, după aia, brusc, s-au pus pe masă stenogramele de la ultima ședință a Comitetului Central. A fost găsit vinovat de instigare la omor și l-au arestat. A venit nevastă-sa la mine să-mi spună: bărbatul meu se chinuie în închisoare, am ne-
cazuri, copiii nu mai au serviciu, v-am adus un memoriu din partea lui. Eram în momentul acela într-o convorbire cu Stere Gulea. Și vă spun drept că am avut o senzație foarte proastă. Mi-am spus: aici avem o familie care este catastrofată de faptul că tatăl familiei e în situația în care e. Refacem ciclul ăsta al răzbunării, ne purtăm cu ei cum s-au purtat ei cu noi? Eram stingherit. Stere Gulea mi-a spus: „Greșești că ești stingherit. Ei n-ar fi fost stingheriți și n-au fost stingheriți când au făcut orori. Comiți un exces sentimental“. Mi s-a părut că Stere Gulea e prea radical. După care am citit memoriul lui Niculescu-Mizil. Memoriul avea trei idei. În primul rând spunea: sunt nevinovat, mi se face

un proces politic. În pasul doi se adăuga: nu numai eu sunt nevinovat, *toți* membrii CC sunt nevinovați, li se face un proces politic. Finalul era apoteotic: nu numai membrii CC sunt nevinovați, comunismul *în întregul lui* e nevinovat. I se face un proces politic. Citind acest memoriu mi-am dat seama că nu e nimic de făcut...

Discuții (fragmente)

STÉPHANE COURTOIS: Îi mulțumesc din suflet lui Andrei Pleșu pentru cele spuse. Bineînțeles, intelectualii francezi n-au ieșit prea frumos din acest expozeu, dar, din nefericire, acesta este adevărul. Este în așa măsură de adevărat, încât la un moment dat aproape mi-am recunoscut itinerarul, până la un punct. Dl Pleșu a arătat foarte bine cum, la vârsta voastră, ca tineri, puteți fi atrași spre comunism. Și eu am fost tânăr și am înțeles acest lucru. Numai că o persoană normală, atunci când constată că are idei greșite, își schimbă ideile. Dar intelectualul nu e o persoană normală, e o persoană care e persecutată de ideea că deține adevărul. Dacă adoptă o idee și această idee se demonstrează că e greșită, intelectualul foarte adesea refuză să recunoască faptul că s-a înșelat. Este unul dintre principalele vicii ale intelectualului, e vorba de orgoliul lui. Dl Terray, pe care îl

cunosc foarte bine, chiar dacă 40 de ani a persistat în ideile lui injuste, consideră că ideile lui sunt cele adevărate. De asemenea, Sartre, 50 de ani a persistat în ideile lui considerându-se el ca având dreptate, și nu Camus sau Aron, cei care și-au dat seama că au greșit și și-au schimbat ideile. Deci, dacă vă considerați intelectuali sau viitori intelectuali, spuneți-vă că principala calitate a intelectualului trebuie să fie modestia. Mai întâi să aveți calitatea de a recunoaște că vă puteți înșela, pentru a aborda mai pe urmă idei mai puțin greșite. Începem discuțiile.

ADRIAN GEORGESCU (Ploiești): Pentru a se evita o aderență la comunism, a avut loc însăși condamnarea comunismului, s-a prezentat un Raport al Comisiei conduse de Tismăneanu, expus de către Băsescu. Cum comentați reacția în Parlament a partidelor precum PRM, în timpul discursului lui Băsescu? Care este rolul CNSAS în a educa tineretul, pentru că statisticile arată că atât în România, cât și în țări precum Germania, Statele Unite, nuclee ale democrației, tot mai mulți tineri se îndreaptă către nazism, către legionarism, comunism, extremism care consider că ar trebui stopate tocmai prin educația tinerilor?

ANDREI PLEȘU: Cred că e foarte bine că a avut loc condamnarea comunismului în modul în care a avut loc: șeful statului ține un discurs

lămuritor în fața Camerelor reunite ale Parlamentului. Eu aș fi fost de părere că asta trebuia făcut rapid, fără crearea unei comisii speciale de anchetă. Am propus de la bun început ca președintele să vină în fața celor două Camere și să spună: am traversat un regim nelegitim și criminal, statul român își cere scuze victimelor. Pentru mine ar fi fost suficient, mai ales dacă era urmat și de o mișcare legislativă care să dea contur acestei condamnări. Ideea de a alcătui o comisie, care a stârnit atâtea discuții, care a devenit pretextul unor atacuri la persoană, n-a fost cea mai fericită. Eu nu cred că trebuie *demonstrat* că regimul comunist a fost rău. Mi se pare ridicol. Faptul că în decembrie '89 a avut loc o revoluție și că în momentul acela sistemul a clacat, lăsând, e drept, în urmă o sumedenie de sechele, este, în sine, o condamnare masivă a comunismului. Pentru că, dacă noi nu știm încă sau ne trebuie o demonstrație „științifică” a faptului că regimul comunist a fost rău, înseamnă că trebuie să ne întrebăm și dacă revoluția a fost bună sau rea. Poate a fost rea. În clipa în care spui: îmi trebuie o comisie care să-mi spună dacă comunismul a fost bun sau rău, atunci poți să faci și o comisie care să spună dacă revoluția din decembrie '89 a fost bună sau rea. Condamnarea comunismului trebuia, după mine, să aibă un aer spontan, direct, sim-

plu, bazându-se pe un adevăr subînțeles. Președinția a socotit util să aibă o bază „științifică“. Asta a complicat lucrurile și le-a dat o coloratură polemică. Cum au reacționat partidele? Candid, într-un anumit sens: cine dă în comunism dă în noi. Pe de altă parte, s-a reactualizat ura personală dintre parlamentari, partide, pe de o parte, și președinte, pe de altă parte. Noi suntem într-un moment în care componenta privată a conflictului politic are o pondere inadmisibilă. Lucrul ăsta e posibil, uneori, în viața politică, dar, dacă devine *principala* formă de viață politică, atunci suntem într-un derapaj. Rolul CNSAS ar fi putut fi foarte important. Însă CNSAS are o lege amputată, am fost înăuntru și am văzut direct lacunele ei, de ce nu poate funcționa. Și, pe lângă că legea în sine nu e perfectă, cei care lucrează acolo și trebuie să decidă, chiar când există buna intenție, sunt dependenți de deținătorii documentelor. Legea era gândită – și chiar și în varianta asta proastă ea include un paragraf – astfel încât, în momentul în care se naște CNSAS, tot ce este document al Securității să intre în gestiunea CNSAS. Și atunci, dacă eu capăt toată biblioteca, pot să mă duc la raft, unde cred eu că e nevoie, și să încep să cercetez. Dacă însă nu capăt biblioteca – arhivele rămân în posesia serviciilor secrete, iar eu sunt un simplu petiționar –, fac cerere: vreți să-mi dați și

mie dosarul lui Gigi? Și dosarul vine sau nu vine sau vine curățat. Eu nu știu nici măcar dacă e complet, poate că e incomplet, poate că nu e, poate că e „ameliorat“ sau simplificat. Când am cerut dosarul dnei Doina Cornea ne-a venit un volum subțire și ni s-a spus: asta e tot ce avem. S-a făcut scandal, au fost insistențe, a fost o dezbatere întreagă și au apărut până la urmă vreo 30 de volume. Noi nu putem controla ce scapă pe țeava asta. Acum există indicația prezidențială ca totul să treacă în posesia CNSAS. Și au trecut foarte multe. Asta iar nu e simplu. Pentru că, pe de o parte, poți să îngropi pe cineva în cantitate: vreți arhiva? Poftim 20 de tone. Și ești sufocat într-o cantitate enormă de hârtie, pe care n-ai cum să o sistematizezi decât în ani de zile. Și în al doilea rând, iarăși nu știi dacă ce a venit acum în cantitate mare e tot. Am văzut acum dosare pe care scrie „siguranță națională“ – era o înțelegere în primii ani ai CNSAS că, dacă sunt dosare de siguranță națională (și asta e iarăși un concept foarte vag), ele se protejează, nu se fac publice. Ce înseamnă dosare de securitate națională? Spus rapid și pe șleau, astea sunt dosare de spioni. Spionii nu se deconspiră, e o lege internațională. Spionii, chiar dacă nu mai sunt activi, e bine să fie protejați, iar dacă sunt activi nu mai vorbim. Dar cine stabilește cine trebuie protejat și cine nu? Serviciile secrete.

SABINA DENISA BĂZGAN (Dorohoi): Ce șansă credeți că ar fi avut omenirea dacă regimul comunist nu ar fi existat deloc?

ANDREI PLEȘU: Mai bună.

DRAGOȘ GHIȚULETE (RFI): Înainte să vă pun întrebarea, simt nevoia să spun cum am scăpat eu de fascinația stângii. Sper că am scăpat, am peste 30 de ani, o să vedeți de ce fac această precizare. M-a ajutat o replică dintr-o piesă de teatru, e vorba de *Sinucigașul* lui Nikolai Erdman. Replica e următoarea: personajul principal sună la Kremlin și cere să vorbească cu cineva de acolo, face și precizarea: cu cel mai mare de acolo. I se transmite că e plecat și atunci personajul zice: vreau să-i spuneți că l-am citit și eu pe Marx, dar nu mai mult. Și a doua afirmație care m-a ajutat a fost cea făcută de Petre Țuțea, care a spus că dacă până la 30 de ani nu ești comunist înseamnă că nu ai suflet și dacă după 30 de ani ești comunist înseamnă că ești idiot. Și acum întrebarea: dacă există în România fascinația comunismului – și există, cum ați spus și dvs. – înseamnă că ne-am despărțit de comunism? Mă gândesc la fascinația nazismului, la mulți ani după ce nazismul s-a prăbușit.

ANDREI PLEȘU: Această întrebare îmi dă ocazia să spun ceva legat de stânga în general și de dialogul nostru cu Vestul. După ce am ieșiri precum cea de azi, când sunt foarte sever cu

stânga occidentală, cu comunismul în general, am și momente în care îmi spun că, la rândul meu, sunt atins de o inevitabilă deformare. Deformarea cuiva care a trăit lucrul acesta nemijlocit și care are o experiență de viață și de istorie determinată. Mi se pare însă corect să spun că nu trebuie confundată stânga cu comunismul, după cum nu trebuie confundată dreapta cu fascismul. Stânga e o opțiune politică onorabilă. Există mari europeni, mari politicieni, mari figuri ale spiritului european care au fost și sunt de stânga și nu cred că pentru asta sunt blamabili. Există doi plămâni ai vieții politice universale: stânga și dreapta. Chiar dacă în forme care evoluează, care sunt greu de definit uneori. Vadim Tudor e de stânga sau de dreapta? Unii spun că e de extremă dreaptă, dar pentru mine e de extremă stângă confuză. Prin urmare, lucrurile sunt foarte amestecate. Dar n-aș vrea să reiasă din ce spun că pentru mine există un singur fel de a face politică, și anume să fii de dreapta. Eu mă consider un om de dreapta. Sunt conservator, îmi plac ierarhiile, elitele și în general mă bucur cât pot de tradiții, îmi plac tradițiile, îmi place să fiu „vechi“. Gheorghe Petrașcu, pictorul nostru, avea obiceiul să spună, când îi plăcea o carte, un om, o situație, un vin, o femeie: „*vecchio*“. „E vechi.“ Era

un superlativ. Și pentru mine, *vecchio* are ceva de superlativ și-mi dau seama că asta poate să-mi dea un aer demodat, sau, cum s-a spus de curând în presă, expirat. Dar asta sunt. Nu socotesc însă că opțiunea de stânga e nelegitimă și ori de câte ori sunt în contact cu un prieten din Vest îmi dau seama că nu poate exista dialog dacă pornim de la o adversitate viscerală, dacă noi trăim un complex, un orgoliu al suferinței și ei vin cu un complex, cu un orgoliu al libertății de opinie. Există situații când dialogul e imposibil. Ei au convingeri, noi avem convingeri. Ei au trăit anumite lucruri, noi am trăit anumite lucruri. Nu știu dacă, trăind în Vest, nu m-aș fi smintit la rândul meu în felul în care le reproșez altora că s-au smintit. Deci, apropo de integrarea europeană, cred că suntem datori acestui miracol care s-a întâmplat aproape fără meritul nostru, suntem obligați să ne punem totuși și problema unui dialog. Trebuie să încercăm să ne punem în situația celor de acolo, pentru că ei au trăit altă experiență de viață, au trăit altă istorie, după cum și lor le-aș cere să încerce să se pună în situația noastră, cu experiența noastră. Dar ideea conflictului ireductibil cred că nu e utilă. Și ei, și noi trebuie să facem o cură de dezintoxicare. Există oameni otrăviți, intoxicați de resentimentul lor

anticomunist, altfel legitim. Am cunoscut și oameni de-ăștia și lor li se adresează Adam Michnik, când spune: „Anticomunism? OK, dar cu chip uman, dacă se poate“.

MĂDĂLINA GUZUN (Ploiești): Am tot auzit despre interesul constant și poate exagerat al țărilor democratice pentru o așa-zisă salvare a țărilor aflate sub dictatură. Cum ne explicăm atunci faptul că, în timpul Războiului Rece, Vestul a închis ochii la ororile petrecute după cortina de fier?

ANDREI PLEȘU: E mult să spunem că a închis ochii. A existat o prezență de un fel sau altul, de o intensitate sau alta, a unui anumit civism vestic față de ce se întâmpla dincoace de cortina de fier. În relațiile politice lucrurile sunt însă complicate: Vestul se ținea de reguli diplomatice de care Estul nu se ținea neapărat, ceea ce explică faptul că ei au întreținut relații cu România și cu Ceaușescu pe care azi am fi tentați să nu le înțelegem; au dat titluri, au dat diplome onorifice, au făcut primiri spectaculoase și în general cuvântul de ordine al mediilor diplomatice din Vest era „rezervă“. În ideea că numai așa nu se rupe complet relația. Pe de altă parte, au existat organisme internaționale, Amnesty International și altele, care au fost cu ochii pe noi. Trebuie să spun că și acolo exista un interes abstract, necontextual, față de noi.

Mi-aduc aminte de două episoade care m-au pus pe gânduri în legătură cu intervenția Occidentului. Amnesty International, care a fost salvatoare pentru foarte mulți deținuți politici din Est, a făcut un desant la București în ianuarie '90 să vadă în ce condiții trăiesc noii pușcăriași, adică cei din CPEX¹. Voiau, cu alte cuvinte, să vegheze asupra bunei administrări a pușcăriilor în favoarea celor dinăuntru. Sigur că acesta e un principiu al civilizației, pușcăria nu trebuie să fie un iad și când spun asta știu bine ce spun. Dar vreau să spun că uneori aceste organizații lucrează cu principii care nu au carne. Ei găseau normal la câteva zile după decembrie 1989 să vină să verifice îngrijorați dacă Dincă sau Iulian Vlad o duc bine. De asemenea, mi-aduc aminte că a venit o delegație americană să ajute învățământul românesc și au decis că nu vor sprijini încă statul român pentru că statul român e încă impur, că are încă, la vârf, tot felul de comuniști etc. și că vor încuraja mai curând universitățile particulare. La ora aceea exista o singură universitate particulară, „Spiru Haret“ a lui Bondrea. Deci banii nu au venit la Mihai Șora, pentru că era socotit

---

1. CPEX – Comitetul Politic Executiv (al Comitetului Central al Partidului Comunist Român), înainte de decembrie 1989.

criptocomunist, și au venit la Aurelian Bondrea, pentru că era unul dintre pionierii învățământului privat din România.

SALĂ: Ei nu știau că Bondrea era securistul ministerului.

ANDREI PLEȘU: Bineînțeles că nu știau. Eu vorbesc de o inadecvare de principiu pe care uneori o poate avea Vestul. E și greu să fii bine informat când era vorba de asemenea detalii. Ei nu aveau dosarul lui Bondrea, aveau un principiu, învățământul privat. În rest, serviciile americane nu știau, pe linie secretă, ceea ce, la noi, lumea știa în mod public. În timpul războiului din Irak, am constatat și alte forme de inadecvare. S-a spus, de pildă: trebuie rezoluție ONU ca să intrăm acolo. N-avem rezoluție ONU, nu e legală intervenția. Menționez că pentru intervenția în Kosovo n-a existat rezoluție ONU și totuși a fost socotită legală. E greu de explicat. Pe de altă parte, ce înseamnă rezoluție ONU? ONU e cea mai largă organizație politică din lume, putem spune că ea cuprinde mapamondul. Dar 70% din țările ONU *nu* sunt democrații. Așa se face că Idi Amin (sinistrul președinte al Ugandei), când a ținut primul lui discurs la ONU, a fost aplaudat în picioare un sfert de oră. Și sigur că am îndoieli că votul celor care l-au aplaudat pe Idi Amin e un vot care dă legitimitate unor decizii politico-militare.

GEORGE OCTAVIAN NICOLAE (Filipeștii de Pădure): Personal consider că românii noi, puri, născuți după 1989, „recenti“, românii așa-zis înnoiți după o baie sănătoasă după 1990, sunt într-o oarecare măsură impotenți în perspectiva înțelegerii și asumării libertății. Ei abordează excesiv un comportament, atitudini și idei pe care occidentalii nu le pot emite, înlocuind dreptul la libera exprimare cu vulgaritatea. Încercăm așadar să ne autoevaluăm, să ne cântărim existența furând la cântar mioritic. Cum am putea noi, românii, să înțelegem și să valorificăm pertinent această libertate adusă de democrație?

ANDREI PLEȘU: Nu știu. Libertatea este virtutea cea mai echivocă pe care o are omul. Toată filozofia răului, mai ales în teologia creștină, e o analitică a ideii de libertate. Așa a început căderea lumii după textele sacre creștine: cu un cuplu care a înțeles greșit chestia asta cu libertatea. Pentru că libertatea oamenilor e singura limită pe care Dumnezeu și-o pune Sieși. Dumnezeu poate orice, dar nu vrea să poată să limiteze libertatea oamenilor, pentru că vrea ca creatura lui să fie autonomă, să nu funcționeze teleghidat, să nu aibă un cip în cap care duce automat la opțiunea corectă. Nu. Trebuie să faci o opțiune în deplină libertate și pe urmă să tragi consecințele. O faci pe cea bună, ai

scăpat. O faci pe cea rea, ai o problemă. În general, lumea face tot felul de opțiuni. Dar să-ți administrezi corect libertatea e foarte greu. Și aveți dreptate să constatați că acest câștig suprem de după '89 este, în același timp, darul cel mai otrăvit. Pentru că o libertate asumată ca atare, fără criterii, fără exigențe și valori, poate duce la formele cele mai periculoase de dezordine. Cum se poate scăpa de asta? Se pot da multe răspunsuri și nici unul nu e de-ajuns. Se vorbește despre educație, despre buna folosire a limbii române... Fiindcă veni vorba: pentru mine reaua folosire a limbii române e una din traumele zilnice cu care mă confrunt. Cred că România merge prost pentru că se vorbește prost românește. Și nu spun asta ca pe o metaforă. A fost întrebat odată Confucius: ce ai face dacă ai fi la guvernare? Și Confucius a răspuns prompt: aș fi atent cum folosesc numele lucrurilor, cum folosesc limba. Dacă folosești greșit limba, nu mai poți să creezi ordine politică. Dacă nu mai poți să creezi ordine politică, ritualurile nu mai funcționează, dacă ritualurile nu mai funcționează, juridicul nu mai funcționează, dacă juridicul nu mai funcționează, oamenii nu mai știu ce să facă. Deci prima exigență a unui guvernant este buna utilizare a limbii. Uitați-vă cum folosesc parlamentarii noștri limba. Și ga-

zetarii noștri, și oamenii noștri politici. Îi numeri pe degete pe cei care vorbesc normal.

RALUCA ENESCU (București): La sfârșitul Raportului Tismăneanu una dintre prevederi era aceea de a se interzice afișarea simbolurilor comuniste în alt context decât cel educativ, antitotalitar și de a interzice exprimarea ideilor comuniste în modul acesta propagandistic. Această interzicere a simbolurilor comuniste vi se pare o măsură legitimă sau credeți că este o încălcare a libertății de exprimare?

ANDREI PLEȘU: De exprimare a cui?

RALUCA ENESCU: A celor care vor să afișeze public aceste simboluri. De exemplu, cei care umblă cu tricouri cu Che Guevara și vor să-i convingă pe toți să fie comuniști, cei ca scriitorul despre care spuneți, Emmanuel Terray, care vor să publice o carte, cum a făcut el. În ce măsură, dacă propun asemenea idei, care conduc la totalitarism, au dreptul să și le exprime totuși?

ANDREI PLEȘU: Nu pot să fiu pentru reintroducerea cenzurii. Prin urmare, m-aș simți rău dacă aș umbla cu interdicții și aș spune: nu mai vreau să văd prin librării nici un titlu care să vorbească acomodant despre comunism. Asta nu se poate. Unul dintre viciile democrației este că ea-și acceptă fisurile și propria vulnerabilitate. Asta e democrația și de-asta uneori ea chiar pierde, pentru că unul dintre principiile ei este

de a nu-și anihila adversarul. Nu cred că aș putea interzice așa ceva, decât dacă e vorba de texte instigator criminale. Același lucru îl am de spus despre cărți de dreapta. A fost o dezbatere în anii '90. În unele librării a apărut *Mein Kampf*. Ce facem, interzicem *Mein Kampf* sau îl vindem? Fiecare cititor are libertatea de a citi ce vrea. Înclin să spun că, în cazul acesta în mod special, fiind vorba de un document istoric, el trebuie știut. La fel *Manifestul Partidului Comunist*. Nu pot să interzic *Manifestul Partidului Comunist*, sufăr chiar că el nu e bine știut, că nu se cunosc (sau sunt uitate) pasajele pe care vi le-am citat. Deci, dacă e vorba de texte istorice, atunci sunt împotriva interdicției. Aș fi socotit însă că înființarea unor partide comuniste, după 45 de ani de comunism, ar fi trebuit, hai să fiu blând și să spun, amânată. Dar s-au găsit formule mult mai inteligente decât întemeierea unor partide propriu-zis comuniste. S-au înființat tot felul de partide, toate „anticomuniste“, și toate impregnate de foști comuniști. A fost o soluție foarte inteligentă. Cunosc pe cineva care a folosit împrejurările din '89 pentru a se salva, trecând de la statutul de inginer chimist activist la cel de stareț de mânăstire. Și asta e o soluție. Cu clădirile, cu documentele vizibile să zicem, e altceva. A fost și asta o dispută. Casa Scânteii e arhitectură stalinistă, are

în corpul ei însemne comuniste, secera și ciocanul etc. Ce facem, le ștergem? A existat imediat după '89 tendința să fie șterse. S-au dărâmat statui, s-au distrus portrete, a căzut victimă Dobrogeanu-Gherea, printre altele, alături de Petru Groza. Sigur că revoluția justifică orice. Dar trebuie să avem discernământ. Trebuie să dăm și altora șansa de a ști cum arăta un monument stalinist. Eu nu sunt pentru ștergerea însemnelor din Casa Scânteii. Întâi că nu se mai uită nimeni la ele. Doi: dacă se uită, unii nu mai știu ce înseamnă și trei: ar însemna să mutilezi un document plastic și arhitectonic care reprezintă o epocă. Altfel, sigur că-mi face plăcere când mă duc la Mogoșoaia și-l văd pe Lenin, culcat în iarbă, cu barba-n sus. Prefer, decât să-l văd în fața Casei Scânteii.

RALUCA ENESCU: Nu mă refeream la ceea ce a rămas din trecut, pentru că astea sunt deja istorie. Mă refeream la situația în care cineva s-ar apuca acum să facă propuneri de propagandă comunistă sau să susțină idei comuniste, în ce măsură îi putem da voie?

ANDREI PLEȘU: Asta se și întâmplă acum. Nu avem ce face. Ghinionul lor și al nostru. Încercăm să le răspundem. Eu am intrat în polemică cu unul dintre ei. N-am reușit nimic. Și-a bătut joc de mine pe blogul lui. Blogul a devenit un fel de loc de a rezolva conflicte care nu sunt

publice, dar de fapt devin publice. N-avem ce face. Asta e democrația.

DANIELA MĂNTĂRĂU (Buzău): Vedem azi foarte bine cum arată scheletul unei societăți bolnăvicioase. Adevărul e că noi îl constituim. Și ar fi mai bine să ne închegăm pe un for încercând să facem ceva pentru țara noastră, nu să lăsăm pe planul al doilea țara și să ne îndreptăm spre democrația unei alte țări. Vorbim oare despre prostia încremenită în proiect, cum spunea dl Liiceanu, sau manipularea zilnică a poporului mai este încă prezentă? Unii trăiesc sentimentul acelui dezgust despre care ne-ați vorbit. Întâlnim și tineri care mai au astfel de convingeri comuniste. Chiar la mine în liceu sunt foarte mulți. Și ne punem întrebarea: oare de ce? Și n-a intrat oare România într-o Europă unită și democratică doar cu numele?

ANDREI PLEȘU: Sunt de acord că trebuie să acordăm o anumită prioritate problemelor locale. Îmi dau seama că sunt tineri care au deschiderea de care vorbiți și la ei m-am gândit când am propus această conferință. Deci suntem de acord în general și nu știu ce-aș putea să adaug. Sigur că fiecare țară, inevitabil, când construiește un sistem democratic, o face cu propriile ei tradiții. Dar se poate pune și întrebarea dacă democrația este un sistem universal valabil. E o întrebare complicată, n-o să putem să răspundem acum la ea. Dar când spun Statele

Unite: noi o să introducem democrația în Irak, știu ei exact cum arată Irakul în istoria și în tradiția lui? Merge chestia asta? Poți să introduci sistemul democratic american peste noapte într-o țară arabă? Merge? Nu știu dacă merge. (Apropo de asta, adversitatea din multe țări arabe față de americani și față de Vest în general a început, istoric vorbind, cu propaganda sovietică antiimperialistă, anticolonialistă, antioccidentală care s-a făcut ani de zile în aceste țări. Furia cu care aceste țări privesc Vestul, ca fiind un element perturbator, profitor, care vine să le sugă sângele și petrolul, atunci s-a născut, printr-o intensă propagandă de tip marxist, socialist, anticolonialist petrecută în anii '60 în aceste țări.) Eu am dubii că, deși democrația e cel mai funcțional sistem politic, cel puțin pentru europeni până acum, e așa de ușor să o pui în locuri unde structura intimă a comunității are altă genetică. Nu știu.

CĂTĂLINA MATEI (București): Unii spun că comunismul în România a fost pavat cu intenții bune, cum e egalitatea între oameni și altele. Sunt oameni care chiar au crezut în ideologia comunismului, există și acum. Există ceva în ADN-ul oamenilor – o înclinație către comunism. Sunt multe persoane care spun că era mai bine pe vremea aceea, sunt sperați și se lasă ușor influențați. Există și o pătură socială care cred că e mai mult în comunism decât în UE. Totuși,

nu cred că ar putea renaște comunismul. Dar o altă ideologie? Pentru că noi suntem o țară disperată și, dacă vine cineva din America sau din UE să propună o ideologie la fel cu fascismul sau comunismul, credeți că ar găsi oameni interesați?

ANDREI PLEȘU: Da, sigur. Dar există și ideologii de substituire. De pildă, *ideologia political correctness* e din ce în ce mai răspândită și are o sursă americană. Vreau să adaug că cei mai mulți opozanți la *political correctness* sunt tot din America. Nu trebuie să ne imaginăm că America e un teritoriu omogen din care ne vin numai McDonald's, Coca-Cola sau *political correctness*. America e o lume, un continent. Nu putem să o suspectăm că e o sursă de rele, cum mi s-a părut că aud din când în când. Dar sigur că suntem fragezi, suntem vulnerabili. Ideologiile sunt foarte periculoase pentru că sunt simple. Ideologia e totdeauna ceva de ordinul cursului scurt. Poți să faci din orice filozofie un curs scurt. Dar specific pentru ideologii e că ele n-au nimic dincolo de cursul scurt. E un fel de a ajusta realitatea la o schemă pe care o înțelege oricine și din cauza asta oricine se angajează imediat, pentru că are senzația că a înțeles, că deține un adevăr. Ideologiile din cauza asta sunt epidemice, se răspândesc foarte ușor, intră în viața cotidiană.

Gabriel
Liiceanu

O idee care ne-a sucit mințile¹

Recent, a apărut în limba română un volum de mici proporții prezentat astfel: „O carte obligatorie pentru noile generații cărora le place să viseze în anticamera unui coșmar pe care părinții lor l-au trăit“. *Anatomia unei stafii. Falimentul unei utopii întrupate*² a fost scrisă în 1981 de către Alain Besançon. Tema ei e limpede: e cu putință o „economie comunistă“? Cum arată în realitate economia „socialist-reală“? Citind-o, mi-am zis că o parte din istoria culturii este făcută din cărți-venin, dar și, în egală măsură, din altele pe care le-am putea numi „cărți-antiviperin“, compuse anume ca să blocheze efectul letal al mușcăturii viperine a gândirii.

---

1. Paginile acestea, cu același titlu, au fost publicate pe site-ul Contributors.ro în 29 aprilie 2014.

2. Alain Besançon, *Anatomia unei stafii. Falimentul unei utopii întrupate*, trad. din franceză de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 2014.

Din păcate, ideile intră în lume fără un control prealabil al „calității” lor și nimeni nu poate anticipa cât de mortală va fi „mușcătura” gândirii unui autor care înalță, pe aparent neputincioasele cuvinte, scena unei calamități viitoare. A interveni *post factum*, prin administrarea antiveninului ideologic, este singurul fel în care putem rezista la sminteală, la reiterearea marilor rătăciri ale omenirii. Aș numi mușcătura letală a gândirii *mușcătura utopic-paradiziacă*. Să încercăm s-o analizăm.

Sofismul celor „cinci moduri de producție”

După 1948, istoria se învăța în România în felul următor: orice copil afla la școală că istoria omenirii este succesiunea câtorva „orânduiri sociale” sau „moduri de producție”. Și anume: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul și, iată, prezentat triumfal pe toate căile și având deja în URSS un trecut glorios de 30 de ani, proaspăt apărutul *socialism*. El era varianta embrionară a comunismului „în care vom intra”. După el, timpul istoriei se va închide asupra lui. Omenirea va zburda pe o pajiște a eternității istoriei. Nu vom fi nemuritori, dar vom fi cu toții fericiți și egali. Și, cu toții, genii.

Acest mod de a înfățișa istoria semăna cu o casă-vagon: treceai dintr-o cameră în alta până

ajungeai – și te instalai acolo pentru totdeauna – în ultima cameră. Punctul-terminus al istoriei era încăperea aceasta în care, odată ajuns, te pomeneai în raiul terestru.

Între primele patru camere și ultima era o mare deosebire: primele dădeau una din alta, printr-o arhitectură care se alcătuisese spontan, prin simpla dezvoltare a „forțelor de producție“ care generau, prin chiar nivelul lor, anumite „relații de producție“. Specifică acestor orânduirii pre-comuniste era creșterea lor organică. Ele se dezvoltaseră în succesiunea lor așa cum un copac trece de la vârsta de puiet la cea de arbore matur. Ca să se nască, ele nu fuseseră generate de proiecte politico-economice gândite mai întâi în detaliu și introduse apoi în realitate. Nici nu e de mirare că arătaseră cum arătaseră: pline de tot soiul de nedreptăți și bazate, toate, pe „exploatarea omului de către om“. Nimeni nu construiseră „științific“, într-un laborator al gândirii economice, feudalismul sau capitalismul și de-asta se și-nfățișau ele aidoma merilor sălbatici crescuți la margine de drum.

Dar, erai tentat să întrebi, nu reușise oare capitalismul, la capătul acestei creșteri organice a omenirii, să obțină un raport optim între producerea bunurilor și desfacerea lor pe o piață a liberului schimb? Nu regla oare „mâna invizibilă“ a lui Adam Smith, cu o grație desăvârșită,

raportul dintre producție și nevoile de consum? Nu se putea spera că, *prin reforme și rafinări juridice, financiare și politice succesive*, aceasta avea să fie forma economică matură și optimală a societății umane, modul nostru natural și ideal de a trăi laolaltă? Nu se obținuse oare în câteva dintre țările Occidentului, pentru toți membrii societății, o calitate decentă a vieții?

Ei bine, nu! Era prea multă inegalitate în jur, ca să ne fi putut împăca cu gândul că asta e lumea în care vom trăi mereu! „Proletari din toate țările, uniți-vă!“ Capitalismul exalta individualismul și lăcomia. Și era evident că acestea erau generate de proprietatea privată. Nu spusese oare tânărul Marx că „proprietatea privată ne-a făcut atât de stupizi și de unilaterali, încât un obiect devine *al nostru* abia din clipa în care îl avem“¹? (Când am citit prima oară fraza asta, m-am întrebat cum trebuie, odată ajuns în comunism, să mă raportez la aparatul *meu* de bărbierit. Sau la puloverul albastru pe care-l primisem cadou de la mama când împlinisem 18 ani. Cum aveam să le folosesc, fără să devin stupid?) Cu cât proprietatea privată era mai prosperă, cu atât nesațul și setea de pose-

---

1. „Manuscrise economico-filozofice“, în Marx–Engels, *Scrieri din tinerețe*, Editura Politică, București, 1968, p. 579.

siune deveneau mai mari. Natura umană trebuia urgent modificată, apetitului nemăsurat trebuia să i se pună capăt. Iar pentru că proprietatea privată era vinovată de existența lui, ea trebuia suprimată. Omul bun și cumpătat avea să apară aici, pe pământ, în urma unei revoluții politico-economice. Comunismul se năștea ca un proiect antropologic realist și laic, bazat pe credința în posibilitatea unui angelism iminent realizabil cu mijloacele acestei revoluții economice.

Spre deosebire de orânduirile precedente, crescute în chip natural una din alta, comunismul apare ca un „artefact“. El este *construit*. Așa cum tehnica și arta dublează sau concurează demiurgic natura, comunismul concurează (propunându-și să o distrugă) forma naturală de organizare economică a societății. El apare ca un voluntarism extrem și se manifestă ca o *lovitură în istorie* soldată cu apariția unui „om nou“. De-acum s-a terminat cu „omul căzut“ din economiile pre-comuniste! Revoluția economică și politică e doar mijlocul de a „crea“ *alt om*, unul care muncește voios (e „nealienat“), „omni-lateral“, „bucurându-se în mod liber de simțurile lui“, pe scurt, „omul total“. Împărăția comunismului e din lumea de aici. Jos cu ipocrizia creștină! Paradisul e terestru, el aparține *acestei lumi*. Peste „omul nou“, ca să se nască, nu va

mai sufla un Dumnezeu fictiv. Peste noua plămadă va sufla credința în masa proletară.¹

E drept, odată cu ea, va intra în scenă și moartea. Dar una salutară. „Omul nou“ se va desprinde, victorios și cu pumnul strâns, dintr-un munte de cadavre. Cel puțin la început, trupul său va fi scaldat în sânge. Socialismul debutează cu o scurtă perioadă de crimă planificată (reiterabilă apoi periodic, „după nevoi“, când trebuie găsiți vinovații pentru eșecul permanent): omul preistoric capitalist, care blochează intrarea în paradisul terestru, trebuie *exterminat*. N-avem ce face. Astea sunt „legile istoriei“. Modificarea premiselor economice ale vechii specii umane

---

1. Apariția năzuinței paradiziace în formă secularizată în gândirea politică a lui Marx a fost analizată de Horia Patapievici cu ocazia lansării cărții lui Vladimir Tismăneanu *Diavolul în istorie*. Secularizarea începută în gândirea occidentală în secolul al XVI-lea a fost incompletă, spune Patapievici, lăsând în continuare loc pentru forme laic-baroce ale gândirii utopice. Diavolul a apărut în istorie tocmai pe fondul „secularizării incomplete“, care și-a dat roadele finale sub forma utopiei comuniste. Pentru Patapievici, diabolic prin excelență este actul concurențial al creării „omului nou“ – neoantropogeneza marxistă –, care nu e altceva decât replica laică la creația divină în termenii utopiei comuniste. Așadar, „sucirea“ minții moderne a avut loc, în termenii lui Patapievici, tocmai pentru că năzuința paradiziacă a rămas bine înfiptă în sufletele modernilor incomplet secularizați.

(apărute în jurul individualismului), care se va petrece după ce istoria își va fi primit baia de sânge, va face cu puțință noua antropogeneză.

Comunismul e așadar demiurgic și criminal: pentru a crea, el trebuie mai întâi să distrugă produsul precedent al Creației ratate. Călea către „omul nou“ trece în mod fatal printr-un viol planificat într-un laborator al gândirii economice și politice deopotrivă. Violul economic, pentru a fi înfăptuit, trebuie precedat de organizarea unui partid care, odată ajuns la putere, va curăța terenul (= va ucide cât e nevoie din populația fiecărei țări) în vederea construirii unei structuri economice inexistente până atunci. Și venind *după*, este evident că această structură este superioară celei care a precedat-o și pe care ea a distrus-o. Atunci vom înțelege cu toții, cei rămași în viață, că prețul de sânge al acestui „după“ merita din plin să fie plătit.

Cum e cu puțință ceva care nu e cu puțință?

Dacă ar fi rămas în stadiul utopiei pure (adică al utopiei care nu are ambiția întrupării), nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să socotească comunismul, eminentamente ficțional cum e, drept „a cincea orânduire“ socială a istoriei și să-l treacă în revistă alături de comuna primitivă, sclavagism, feudalism și capitalism. Glisarea

în registrul realității a unei pure irealități s-a putut efectua, sucindu-ne mintea, nu pentru că cineva (un partid – bolșevic, un stat – sovietic sau un om – Lenin) a reușit să „construiască” comunismul, ci pentru că un partid, un stat sau un om a căpătat puterea *de a decreta* (în regim de teroare) că el se construiește sau că s-a construit deja. Prin comunism, istoria a transpus de fapt în viață, recurgând la crimă, povestea despre „hainele cele noi ale împăratului”. Cine va avea curajul să afirme că împăratul e în pielea goală va sfârși în Gulag.

Întreaga operație de sucire a minții începe de la *Manifestul Partidului Comunist*. Nu știu dacă cineva a observat că, în primul rând al *Manifestului*, faimoasa metaforă a lui Marx privitoare la stafia comunismului – „O stafie bântuie Europa, stafia comunismului” – era total nelocul ei. Stafia e urma spectrală a unei foste realități. E semnul ei postum și ireal. Dacă stafia comunismului bântuia de la o vreme Europa, însemna că ea își avusese precedentul real. Însemna că existase cândva un corp și că acum, bântuind spectral, el nu făcea decât să sperie somnul burgheziei cu amintirea isprăvilor sale de pe vremea când fusese viu. Or, lucrurile se petreceau exact pe dos. Comunismul nu existase niciodată în carne și oase, iar ca simplu proiect ficțional nu se putea nicicum întrupa. Care

stafie, așadar? Ceea ce amenința și bântuia în mentalul colectiv evocat de Marx putea fi cel mult obsesia întrupării unui proiect al neantului, o irealitate care ar fi urmat, într-un regim al terorii, să fie prezentată ca reală. Exact ceea ce s-a întâmplat.

Nimeni nu se poate îndoii că proiectul a existat. În mod sigur în mintea lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, Troțki, Mao, Pol Pot, Castro sau chiar în mintea unui tip primitiv ca Ceaușescu. A existat însă undeva și întruparea lui? O cât de mică fărâmă de „socialism real“? Răspunsul lui Besançon este: nu, ea n-a existat niciodată și nici nu va putea exista vreodată, indiferent de câte ori de-acum înainte vreun partid comunist va pune mâna pe putere și va declara că împăratul gol „are haine noi“, că, așadar, societatea „a intrat în comunism“. Economia socialistă pur și simplu nu funcționează. Ea seamănă cu proiectul unui avion care, construit, nu va zbura niciodată. De ce? Pentru că munca, lipsită de perspectiva posesiunii și a recompensei, este o himeră, iar planificarea producției și a distribuției la scara întregii societăți, fără auto-reglarea bazată pe cerere și ofertă, e pur și simplu imposibilă.

Desigur, asta nu e decât în mod aparent o veste bună. Faptul că o ficțiune (o dorință în

principiu irealizabilă) nu poate intra niciodată în lumea reală nu ne oferă, din păcate, o garanție că ficțiunea va înceta să-și revendice la nesfârșit dreptul la imposibila ei întrupare. Indiferent cât va costa în „crimă peșin“ perpetuarea acestei revendicări. Pentru că, deși comunismul este o construcție eminentemente împotriva firii și, ca atare, el este arestat în propria lui ficțiune, omenirea, fascinată de splendoarea himerei paradiziace, va relua la nesfârșit încercarea de a face imposibilul posibil. Starea de fapt a unei ficțiuni va fi întotdeauna neantul. Și totuși, a fost prima oară în istorie când ficțiunea (firavă prin irealitatea ei) s-a dovedit mai tare decât realitatea. Comunismul s-a ascuns întotdeauna după un „nu încă“, după „tocmai pe punctul să“ și după irealitatea unui viitor atins asimptotic. Și niciodată, acolo unde „socialismul a învins“, prezentul nu a fost atât de tare asupra în numele acestui viitor fictiv. Întrucât mobilează lumea cu o ficțiune pe care o decretează reală (de pildă „epoca de aur“), comunismul este o minciună ontologică. O minciună ontologică este întruparea unei minciuni epistemologice: o realitate care, nefiind, se prezintă pe sine ca fiind.

*Paradoxul final: socialismul nu există,
așa mizer cum este, decât atâta vreme
cât se sprijină pe capitalism*

Oamenii nu pot realiza că ficțiunea economică creată într-un laborator al gândirii (chiar dacă ajunge să intervină în realitate) nu are același grad de existență cu structurile economice atestate de istoria reală. A face un colaj istoric, lipind o ficțiune de o realitate și dând ficțiunii statut de realitate prin însăși înscrierea ei în rând cu orânduirile *reale* ale istoriei, este marele sofism al comunismului.

Întrebarea pe care o ridică preluarea puterii de către comuniști este aceasta: cum va reuși oare partidul ajuns la putere să-i facă pe oameni să trăiască în ficțiunea care i-a adus pe comuniști la putere? Cum îi va face ea să mănânce, să se îmbrace, să locuiască, de vreme ce structurile naturale ale vieții economice au fost abolite? Cum, de vreme ce economia socialistă nu poate ieși niciodată din cadrul ficțional al proiectului ei? Cum poate ea asigura cantitatea necesară de bunuri de larg consum, de vreme ce piața liberă reglată de legea cererii și a ofertei a fost în principiu abolită? Cum, dacă, în afara ei, nici un planficator, oricât de genial ar fi, nu poate stabili dinainte ce cantitate de unt va consuma populația unei țări? O țară comunistă

poate stabili cu precizie ce cantitate de tancuri urmează să se producă, dar nu poate planifica niciodată ce cantitate trebuie produsă dintr-un bun sau altul. Și nici, prin urmare, cum se poate imagina o distribuție constantă.

Incoerența distribuției va face să se găsească brusc din abundență pantofi bărbătești numărul 44, excluzând orice altă măsură de pantofi, sacouri fără pantaloni, pantaloni fără sacouri, să dispară brusc ața de cusut, cuiele, margarina, apoi, curând, pantofii bărbătești, pantalonii și sacourile.¹

În 1980, la Erevan, intrând în cel mai mare magazin de articole optice cu gândul să cumpăr un aparat foto, mi-a fost dat să văd, expuse pe zeci și zeci de metri de rafturi, numai retroproiectoare... Există o schiță a lui Ilf și Petrov, în care un cumpărător intră într-un magazin și întreabă: „Ce aveți acolo, pe raftul de sus?“ – „Fiare de călcat“, răspunde vânzătorul. – „Atunci dați-mi cinci, vă rog.“

Să ne imaginăm că la un moment dat comunismul s-ar instaura pe tot globul și că proiectul lui economic ficțional s-ar realiza până la capăt. Este neîndoielnic că, atunci, jumătate din populația globului ar muri de foame. Iar cealaltă jumătate s-ar salva în funcție de rapiditatea cu

---

1. Alain Besançon, *op. cit.*, p. 76.

care partidul comunist aflat la putere ar decide să *recreeze* în mod spontan elementele structurilor economice capitaliste. Cartea lui Besançon demonstrează că „socialismul real“ a subzistat fie primind pomeni (vezi, astăzi, Coreea de Nord) sau imitând / importând – când nu furând direct – tehnica de la țările capitaliste „încă“ existente (pe care vrea mereu să le „ajungă din urmă și să le depășească“), fie promovând în mod ipocrit în propria țară, ca supapă de supraviețuire, rudimentele unei piețe libere. Pentru a putea susține că există și pentru a putea juca comedia „construirii“ sale, socialismul este obligat să recurgă, în interior, chemându-le în permanență din culisele istoriei, la elementele capitalismului pe care afirmă că l-a distrus „definitiv“. El apelează în mod discret la „rămășițele“ *singurului mod realist de a produce și de a schimba bunuri* creat de epoca modernă, demascându-le totodată drept cauză a eșecului său real și propunând în programe politice (fictive) „lichidarea ultimelor rămășițe ale capitalismului și ale mentalităților sale“. De fapt, „socialismul real“ este o compoziție grotescă de sclavagism (muncă „patriotică“ obligatorie făcută în silă și neplătită), neofeudalism (organizarea pe feude în care taie și spânzură prim-secretarii de partid din județe – „tovarășii primi“) și capitalism în zdrențe.

Ce este o idee care sucește mințile?

Discutând odată cu Horia Patapievicici despre „sucirea“ minții, prietenul meu mi-a spus: „Observă că în română există perechea «a suci» și «a răsuci». Primul termen este peiorativ. Al doilea este rectificativ“. Și mi-a amintit de pasajele din *Republica* lui Platon în care se vorbește de „arta răsucirii“ (518 d) întregului spirit către adevăr (sau de „răsucirea către lucrurile adevărate“ – 519 b), operație care se impune după ce spiritul stă „sucit“ cu fața către ceea ce are doar aparența adevărului. Răsucirea este anularea unei suciri, în vederea revenirii minții în postura optimă de percepere a adevărului. Toată copilăria mi-a fost bântuită de povești cu copii furăți cărora li se sucește un picior și sunt puși să cerșească. O minte sucită prin tortură ideologică este o minte care nu mai calcă drept. E o minte care a pierdut mersul ordonat al minții și orientarea către adevăr.

Timp de peste patruzeci de ani, în România și-n celelalte țări ale Europei de Est, „învățământul politic“ a fost un ritual de sucire a minților. În prim-plan s-a aflat povestea cu „capitalismul“ și „socialismul“. S-a trecut la scara societății o judecată care la nivel biologic ar suna așa: „Trupul pe care-l aveți de la natură nu e bun. În primul rând, el e diferit de la un om la altul. La

unii e armonios, la alții proporțiile sunt greșite, la alții e de-a dreptul pocit. E oare normal ca unii să fie mai frumoși sau mai puternici ca alții? Normal e ca toți să fim egali. Să-i exterminăm pe cei care sunt deosebit de frumoși și a căror frumusețe se hrănește din trupurile împuținate și urâțite ale celorlalți!

Să nu mai vorbim de faptul că trupurile din vechea societate sunt supuse la tot felul de boli. Nu trec bine doi-trei ani și fac cel puțin o gripă (care, vă rugăm să observați, seamănă tare mult cu crizele din capitalism!). O să-l revoluționăm, o să obținem trupuri ferite de gripă și de orice altă boală, trupuri perfect armonioase și perfect sănătoase. Toți oamenii vor avea parte de frumusețe, «fiecare după nevoi».

În spatele grotescului ei, comparația e perfect adevărată. Comunismul se poartă cu trupul natural al societății așa cum s-ar comporta ingineria genetică dacă și-ar pune în minte să revoluționeze specia umană. După ce ar promite crearea unei omeniri nemuritoare și de o frumusețe răpitoare, s-ar constata că, în realitate, ea a pus pe lume o specie în care toate exemplarele sunt pocite și toate urmează să moară în scurtă vreme de cancer. Adevărul e că asupra trupului societății nu se poate interveni decât prin reforme și ameliorări de tot soiul, exact în măsura în care se intervine asupra trupului uman cu

ajutorul medicinei, sportului sau dietei. Dar în nici un caz prin revoluții care-și propun să scoată din pălăria istoriei societatea ideală.

Indiferent dacă specia umană a coborât din Eden sau s-a săltat în istorie ieșind din matca biologiei, viața oamenilor-laolaltă nu este și nu va fi niciodată raiul, ci încercarea perpetuă de a accede la un purgatoriu convenabil, punctat când și când cu sincope paradiziace. Perfecțiunea și absolutul nu sunt de pe această lume. A face o lume „mai dreaptă“, „mai bună“ etc. este un proiect care ne stă la îndemână și care presupune inducerea permanentă în corpul social al unui grad sporit de raționalitate, reforme și șlefuiți de tot soiul. O „criză capitalistă“ este o gripă (firească) a societății, dar nu e un motiv pentru a ucide trupul sub pretextul că vrei să-l vindeci definitiv.

Însă vestitorii neobosiți ai fericirii, dreptății și egalității absolute nu se vor mulțumi niciodată să ne propună drept ideal o Norvegie sau o Elveție „capitaliste“. Iar când ne vor fi condus pe toți, cu surle și trâmbițe, într-o Coree de Nord planetară, nu vor mai avea cui să ceară scuze pentru măgăria pe care ne-au făcut-o. Și nici noi nu vom mai avea pe cine să tragem la răspundere. La capătul noii revoluții, vom fi cu toții morți de mult.

Gânduri despre comunism¹

În *istorie*, tot ceea ce între doi oameni care se conduc după un cod „umanist“ este de neconceput devine dintr-odată posibil. De aici senzația de fabulos, de neverosimil pe care o avem când ne confruntăm cu istoria relatată. Tot cortegiul acela de învingători care își torturează semenii și îiucid fără să cadă o clipă pe gânduri, ce are el comun cu noi, cu cititorii halucinați ai faptelor lor? Oricât de mult ne-am imagina că lucrurile acestea *s-au întâmplat*, ceva ne împiedică mereu să le extragem din ficțiunea unui *horror* și să le aducem în realitate.

Majoritatea cărților pe care le-am publicat mai târziu în seria „Procesul comunismului“ le-am citit mai întâi la Heidelberg în anii '80:

---

1. Am strâns aici, sub acest titlu tematic, fragmentele disparate existente în *Ușa interzisă* (2002), în *Întâlnire cu un necunoscut* (2008) și în interviul cu Cristian Pătrășconiu din *Estul naivităților noastre* (2013).

Stalin-ul lui Suvarin, *Marea teroare* a lui Conquest, Soljenițin, *Panta rhei* a lui Grossman... Îmi amintesc și acum frica teribilă care mă apuca ori de câte ori reușeam să străpung ecranul paginii și când lumea aceea care nu încăpea în nici un adjectiv venea peste mine și mă prindea într-un carusel al groazei. Asta era specia din care eu făceam parte? Și aceasta era istoria mea, istoria *contemporană*, lumea în care într-un fel sau altul trăisem și trăiam? La un moment dat mintea refuza să mai realizeze echivalența dintre pagina scrisă și realitate. Ceea ce citeam *recădea mereu în poveste*. Dacă nu s-ar întâmpla așa pesemne că ființa noastră s-ar dezintegra sub povara *adevărului* celor relatate. Citiți *Panta rhei*. Fundalul istoric este omorârea de către Stalin, la începutul anilor '30, a șase milioane de ucraineni. Prin înfometare. Totdeauna cifrele sunt o abstracție. Dar în *Panta rhei* această „secvență istorică“ devine, dacă se poate spune așa, viață: Răul pur, moartea, dezolarea supremă irump pur și simplu în camera în care citești. Ești într-un sat ucrainean, păzit în așa fel încât nimeni nu poate ieși din el. Tot ce putea fi mâncat a dispărut, a fost luat. Trec săptămâni și oamenii încep să se mănânce între ei, în familie: copii, părinți, frați. În felul acesta au murit șase milioane de țărani ucraineni. Când paza satelor a fost ridicată, cei care mai rămăseseră

în viață au ajuns în patru labe la Kiev. Mureau lângă bucata de pâine care le era aruncată din milă, pentru că nu mai puteau mânca. Cine poate trăi până la capăt adevărul acestei „întâmplări“? Pentru orice cititor care vrea să-și păstreze mintea întregă, ea trebuie să rămână în parte (și să fie percepută) *ca poveste*.

*

În comunism, cu cât minciuna este mai sfruntată, cu atât mai mult ea are șanse să se instituie ca adevăr. Cu cât ceea ce spui este mai distorsionat în raport cu realitatea, cu atât puterea de convingere a cuvintelor este mai mare. De fapt raportul se schimbă: cuvintele dau forță realității și o fac să existe; ele nu au nevoie de suportul realității. Realitatea devine atât de slabă încât ea nu mai poate contrazice cuvintele; realitatea *reală* e neglijabilă și este înghițită de o nouă realitate, cea pe care o proiectează și o instituie cuvintele. Prin forța iluziei și prin minciuna devenită constrângătoare, „comunismul aduce cu el fericirea“ este o propoziție adevărată în sine, care nu poate fi infirmată de toată mizeria unei țări comuniste și nici măcar de toată mizeria tuturor țărilor comuniste trecute, prezente și viitoare.

*

Care e funcția lichelei într-o societate comunistă? Răspunsul este legat de însăși *esența* acestui sistem; pentru că în comunism licheaua e *secretată* de această esență. Și care este esența comunismului? Răspuns: *nivelarea*. Cu excepția reprezentanților nomenclaturii și a celor aflați în slujba ei, restul populației trebuie să arate *la fel*: de la aspectul exterior (cum se îmbracă, în ce tip de locuințe stau, ce mănâncă, ce venituri au) și până la tipul de gusturi, plăceri și aspirații. Comunismul e o societate în care nu se iese din rând. Excepția, talentul, performanța ieșită din comun sunt și ele cultivate în structuri prestabilite și sunt subordonate unui scop: propaganda. Balerinul, patinatorul, gimnasta etc. sunt produsele de vitrină ale sistemului și reușitele acestora nu sunt explicabile decât prin virtuțile sistemului și contribuie la glorificarea lui sau a celui care îl întrupează.

Iată de ce pentru un exemplar dotat, ambițios sau care pur și simplu are ceva de spus lucrurile sunt cu mult mai complicate în comunism decât în societățile occidentale. Cea mai mare parte din energia de care acesta dispune, în loc să fie pusă în slujba realizării proiectului propriu, este cheltuită pentru ceea ce s-ar putea numi „cursa cu obstacole“ la care candidatul la performanță e chemat să participe zi de zi pe parcursul întregii sale existențe. Ei bine, lichelele sunt organizatorii acestei curse cu obstacole.

Ei joacă rolul zmeoaicei din poveste care ridică în drumul lui Făt-Frumos când un munte, când o pădure plină cu lighioane, când o apă fără hotare. Cine nu are destulă astuție, cine nu inventează tehnici de evitare sau depășire a acestor obstacole este anihilat sau scos din joc. Pentru cine nu a trăit atunci, e bine să se știe că lupta dintre bine și rău în comunism *la nivel cotidian* îmbrăca această formă: lupta dintre cel care voia „să facă ceva“ și cei care își dădeau mâna pentru a-l împiedica.

*

Cum aș putea, la rândul meu, să-i explic unui adolescent de astăzi ce a însemnat comunismul? Pentru că dincolo de atrocitatea inventariată în cărți de istorie, era vorba acolo și de o *stilistică a cotidianului*, de *împutțirea inefabilă a fiecărui atom de viață*, de la mutra obiectelor care ne înconjurau (chibrituri, haine, clanțe, pantofi, tramvaie, caiete, uși de bloc, magazine, pixuri, mașini și nasturi – pe scurt, tot ce se numea „produs socialist“), trecând prin cărți, filme, muzică ușoară, ziare, programe de radio și televiziune, defilări de 1 mai și 23 august, și până la relațiile cu ceilalți, bazate pe mitocănie, minciună, suspiciune, frică și delatăiune.

*

Noua modă *politically correct* legată de Ceaușescu: nu *comunismul* lui ne-a oripilat, ci, vezi Doamne, naționalismul lui. Din cauza naționalismului lui stăteam cu scăunelul la coadă la carne de la 4 dimineața, din cauza naționalismului ni se stingea lumina, nu curgea apa și nu aveam căldură, din cauza naționalismului se dărâmau biserici, mureau nou-născuții în spitale și nu puteam ieși din țară.

*

Cum se face că oamenii care au trăit în comunism privesc înapoi cu resemnare, cu indiferență sau pur și simplu *uită*, deși în joc sunt viețile *lor* mutilate? Cât de castrați sufletește putem fi dacă, după tot ce am pățit, nu avem în noi nici măcar un atom de mânie?

*

E oare chiar atât de greu de înțeles că mai întâi te răfuiești *cu răul pe care l-ai cunoscut*, care ți-a bulversat viața, care ți-a deturnat istoria și de ale cărui consecințe nu poți scăpa nici după un deceniu de la ieșirea lui din scenă? Și că numai prin analogie cu acesta poți apoi înțelege *toate* figurile răului și te poți deschide către o suferință pe care altminteri ai fi perceput-o mai greu? Drumul meu către Shoah

trece prin trauma comunismului și tocmai de aceea pot să-l privesc pe orice evreu – în spaimile, urile și în memoria lui pentru suferințele alor lui – ca pe un frate al meu. E atât de mult să pretind un tratament simetric? E oare nejustificat să am dreptul la spaimile, urile și memoria mea pentru suferințele alor mei, precum și la compasiunea care se cuvine să le însoțească din partea celor care nu le-au trăit pe pielea lor? Să nu-și fi câștigat 45 de ani de vieți mutilate *sistematic* dreptul la nici o lacrimă? De când există riscul ca o suferință să-și piardă aura de suferință pentru că există o alta? De unde oare refuzul orgolios al coabitării în suferință?

*

Erosul (mai mult decât dragostea) vine la Kundera de foarte departe, de undeva de dinaintea Istoriei, și atunci când Istoria devine sălbatică singurul mod al individului de a se apăra este de a reintegra preistoria și de a recurge la splendoarea greu confiscabilă a erosului. Noi, intelectualii, care am trăit ca și Kundera în comunism, știm câte ceva din această luptă și știm că în momentele ei culminante teroarea Istoriei și-a propus să ne confiște insula erotică de preistorie, să ne intre în așternut, expropriind astfel ultima redută de fericire

a individului care mai supraviețuia în noi. Pentru că nu putea să aspire la funcții, bani și putere, pentru că virilitatea lui era condamnată din capul locului să renunțe la ele, fiind astfel „castrată social“ – masculul socialist nu însemna socialmente *nimic* –, bărbatului nu-i rămânea la îndemână decât singura componentă a virilității sale care părea să fi scăpat controlului totalitar: cea erotică. Tocmai pentru că era singurul lucru pe care îl mai aveam în chip propriu, singura noastră „proprietate“ și ultimul reziduu al libertății, erosul avea, în această parte a lumii, altă calitate decât a celui din Occident. Și el stătea sub amenințarea sub care stă orice lucru care devine ultimul pe care îl ai de pierdut. (În 1984 a lui Orwell, anihilarea totală a eroului survine când terenul erosului este invadat de groază, când obiectul libidoului este transformat, prin tortură, în obiect al repulsiei. La fel, în *Insuportabila ușurătate...*, imaginea prin care Tomas supraviețuiește – femeia iubită îi intră în viață asemeni unui copil abandonat într-un coș de nuiele pe care râul ți-l depune la picioare și ți-l dă pentru restul vieții în grijă – este pusă în cumpănă cu un scenariu de pângărire în care Securitatea cehoslovacă o atrage pe Tereza.)

Am trăit, cu comunismul, împlinirea celei mai terifiante utopii negre la scară planetară. Nimeni n-ar fi crezut, înainte de a simți lucrul pe pielea lui, că așa ceva poate să intre în ordinea realității, să se instaleze acolo și să devină *istorie*. De fapt, istoria se drogase.

Se întâmplă uneori să vrem să povestim cum arăta halucinația în care ne-a fost dat să trăim. Dar, vorba Monicăi L., „nu ni se dă voie“. Explicația e simplă și Revel nu obosește să o reia cu fiecare carte a sa: marea majoritate a intelectualilor din Occident a apucat să justifice, să elogieze și să aplaude ceea ce pe noi ne-a mutilat și ne-a ucis. Prestigiul de salon al comunismului a supraviețuit sistematic crimelor sale istorice. Ceea ce noi am trăit ca realitate, iar ei ca răsfăț ideologic nu are măsură comună. De aceea, până una-alta, realitatea trebuie trecută sub tăcere. „Despre lucrul acesta ne veți vorbi altă dată...”

Citesc, iată, în 22 două pagini pline cu extrase din presa străină despre filmul lui Lucian Pintilie lansat recent la Paris, *După-amiaza unui torționar*, având ca punct de plecare cartea Doinei Jela, *Drumul Damascului. Spovedania unui torționar*. Atât în carte, cât și în film este vorba de confesiunea, pare-se unică pe lume, făcută recent de un *torționar activ în comunism*,

în epoca lui Gheorghiu-Dej din anii '50. Ambele, cartea și filmul, spun în esență același lucru: „comunism“ egal „crimă“. Ei bine, *în nici unul* din articolele occidentale dedicate filmului (toate superelogioase) nu apare cuvântul „comunism“, iar torționarul nostru pare să fi venit de pe Marte. Un singur cronicar aduce vorba de... Ceaușescu, scoțând în prim-plan o figură „accidentală“ a istoriei (ca și cum pe Ceaușescu nu tot comunismul l-a creat) și salvând astfel sistemul. Filmului i se răpește valoarea implicită de *document* și totul este mutat în estetica vagă a „cruzimii umane“.

*

Conferință a lui Vladimir Bukovski la Colegiul „Noua Europă“. În 1983, la Heidelberg, îi citeam cărțile dârdâind de emoție și nu mă îndoiam nici o clipă că este singurul personaj în jurul căruia poate să se nască un mit contemporan. Omul continuă să mi se pară enorm, iar prin ceea ce *a făcut* până la expulzarea sa din URSS și prin felul în care a gândit și *continuă să gândească după 1990* – superior lui Soljenițin.

Conferința e dedicată epocii care a început după prăbușirea comunismului. Bukovski o numește, superb, „epoca încorporării monstrului“. Aceasta e soluția pe care a găsit-o Vestul

pentru a pune capăt Războiului Rece. Iar încorporarea monstrului în restul lumii a avut loc *cu prețul uitării trecutului*. Vreți un exemplu de tehnică a încorporării? a spus Bukovski. Recent, Tony Blair face o vizită în Rusia și declară cât de fericit e că se află într-o țară care are o „experiență vastă în combaterea terorismului“. Să spui asta în chiar țara care *a inventat* terorismul, care *a finanțat* terorismul internațional și care *i-a antrenat*, în tabere speciale, pe teroriștii veniți din toate colțurile lumii! „Ceea ce mă sperie în această tehnică de încorporare a monstrului, a spus Bukovski, este absorbția *tel quel* a structurilor care prelungesc trecutul, a celor care au controlat și controlează totul fără ca ei să fie controlați.“

Dar de ce se întâmplă asta? Pentru că există o complezență a Vestului față de trecutul comunist al Europei. Este o iluzie că Vestul a scăpat de Revoluția din 1917, care a fost o „revoluție bifurcată“: bolșevicii au rămas în Est și au impus comunismul prin revoluție; menșevicii au trecut în Vest și au instalat mentalitatea stângistă prin partide și reforme socialiste. Rezultatul nu e identic, dar contaminarea s-a produs. Iar încorporarea monstrului prin sacrificarea memoriei nu este decât expresia ultimă a acestei contaminări.

*

Comunismul ucide *clubul*, dreptul oamenilor de a fi distincți și de-a avea afinități.

*

Vehemența cu care vorbesc despre comuniști vine din uriașul inconfort psihic în care m-au constrâns să trăiesc: pocindu-mi poporul din care făceam parte, m-au obligat să trag după mine, *ca român*, stigmatul acestei mutilări care a fost opera lor. A trebuit de aceea să mă delimitez tot timpul de conașionalii mei, de cei care dădeau tonul unei percepții generale, și să-mi dovedesc la tot pasul că eu sunt făcut din alt aluat decât ei. (Lucru obositor și, de la un punct încolo, păgubos și inutil: trebuind să-mi afișez alteritatea pentru a mă salva în ochii mei, am sfârșit prin a deveni antipatic.) Sau, identificându-mă cu „ai mei“, să mă las judecat odată cu ei și să-mi interiorizez chipul pe care comunismul îl modelase pentru cei mai mulți dintre noi, creând o lume dominată de minciună, mârșăvii cotidiene, mitocănie, hoție, lașitate și relativism. La capătul acestei distorsiuni istorice, m-am pomenit preluând asupra-mi toate viciile cultivate între timp în noi, chiar dacă, de cele mai multe ori, reușisem să nu mă las contaminat de ele. Prin simplul fapt de a fi român, am devenit reprezentantul unei categorii umane căreia

nu-i împărtășisem niciodată opțiunile, gusturile și felul de a se fofila prin viață.

*

Nenorocirea de azi a românilor este că sunt *ein rumänisches Erzeugnis*, „un produs românesc“. Sunt românii care au intrat în comunism corciți cu românii care au ieșit recent din comunism.

*

Mă gândesc, pornind de la scurta experiență pe care au făcut-o sub Ocupație, ce ar fi devenit francezii după câteva decenii de comunism. Păi, ar fi fost stricați până în măduva oaselor! Când naziștii au ocupat Franța, au instalat la tot pasul cutii poștale pentru delatțiuni. Te-ai fi așteptat să rămână goale. Succesul lor (vezi Contele de Marenches în dialog cu Christine Ockrent) a fost total. Cei care trebuiau să le deschidă nu mai pridideau cu cititul. Profitând de ocupant, transformându-l în armă a răzbnării și în remediu pentru frustrările lor, francezii s-au grăbit să se toarne între ei. Oricine avea un vecin cu care avea ceva de împărțit, o răfuială în curs cu cineva. Ce „om nou“ desăvârșit ar fi ieșit din poporul francez ocupat de Armata Roșie și încadrat, vreme de vreo zece

ani, de consilieri sovietici! Unul care ar fi criticat, înfierat, denunțat în „franceza de lemn“.

*

Mi-aduc aminte de o seară în care Breban încerca să ne explice câtorva cum justifică Nichita Stănescu „cultural“ faptul că „ei trebuiau să mănânce rahat“. Argumentul lui Nichita era Femios, poetul orb din *Odissea*, care, rămas la curtea lui Ulise după plecarea acestuia, vreme de douăzeci de ani cât a durat rătăcirea eroului pe mări, a fost obligat să le cânte pețitorilor care-i invadaseră palatul. Ulise se întoarce (are loc Restaurația), cei trei sute șazeci de pețitori sunt uciși până la unul, în schimb viața lui Femios este cruțată. „Băă...trâne – îl imita Breban pe Nichita bâlbâindu-se –, băă...trâne, băă...trânel Ulise nu i-a luat capul lui Femios pee...ntru că a înțeles că băă...trânel poet fusese forțat de pee...țitori să cânte.“ Așa și „ei“, Femioșii comunismului și ai lui Ceaușescu: n-au avut încotro.

*

Spre deosebire de sinistrul criteriu de rasă, cel de clasă îi dă crimei o deschidere infinită, pentru că el poate fi activat oricând și în orice societate de pe glob. Comunismul e de aceea

crima universală la pândă, crima care poate fi oricând provocată și ațâțată, tocmai pentru că ea are ca temei etern inegalitatea naturală dintre înși și frustrările care decurg de aici. Când ierarhia dintre inferior și superior se pierde, inferiorul se transformă lesne în potențial al „revoluției“.

*

De ce s-au opus oamenii politici de la noi cu atâta vehemență condamnării oficiale a comunismului? Pentru că mai toată clasa politică actuală stă cu picioarele înfipte în comunism. Or, condamnând trecutul, ne-am condamna prezentul și, evident, asta trebuie evitat cu orice preț.

*

În vara acestui an (2008) a murit Geremek. A lăsat în urma lui o extraordinară expresie: „unificarea memoriei europene“. E vorba de o unitate de măsură a aducerii aminte, aceeași pentru cele două crime ale secolului. De pildă, dacă cineva te acuză (expresia a fost inventată de eternul intelectual francez de stânga) de „anticomunism visceral“, lăsând să se înțeleagă că anticomunismul trebuie să fie moderat, să vină de la suprafața pielii, și nu de undeva din rărunchi – ca și cum o ideologie și un regim criminal pot stârni altă reacție decât una viscerală –,

tu ar trebui să-i răspunzi: „Dar antinazismul poate fi altfel decât visceral?“ Cum ai putea reacționa la crimele din secolul trecut, la *toate* crimele din secolul trecut, *altfel decât visceral*? De ce crima comunistă, spre deosebire de cea nazistă, ar presupune reacții mai blânde, mai moderate, mai „ne-viscerale“? E ea mai blândă, mai frumoasă decât altele? Până una-alta, a bătut toate recordurile omenirii în materie de crimă.

Dar nu, cu ea – ni se spune – trebuie să ne purtăm cu mănuși, fir-ar să fie. De ce, domnilor, de ce?

*

Dacă îmi fac bilanțul vieții, îmi e imposibil să nu observ că cei care ne-au încălecat tovărășește în '47 mi-au furat sentimentul lui *acasă*, ceea ce francezii numesc *chez soi*, acel „la mine“, care-ți dă familiaritatea cu lumea ta și senzația că ai o patrie. Pe șleau spus, *mi-au împuțit viața*.

Nu-mi plac cuvintele astea, „pute“ și „a împuți“, dar n-am cum, altfel, să exprim o nefericire extremă și continuă, sentimentul mizerabil că viața mea a evoluat pe un fundal al urâtului neîntrerupt. E ca un sunet ascuțit care începe, care nu se mai oprește și care-ți va țiu în urechi la nesfârșit, indiferent de celelalte sunete care se vor suprapune peste el de-a lungul întregii vieți. Mi-au coclit sufletul.

Nu-nseamnă că n-am fost niciodată fericit, că n-am avut bucurii, dar toate astea erau retrase într-o lume mică, în buzunarul existenței mele, în cercul strâmt pe care mi-l trasasem pentru ca să despart „lumea lor“ de a mea. Atunci mi-a venit în minte ideea de „patrie mică“, de rezervație, dar însoțită mereu de spaima că în orice clipă va trebui s-o părăsesc, sau că mi-o vor invada, sau că voi fi smuls din ea.

Iar despărțitura între cele două lumi, între „patria mică“ și „patria furată“, nu putea fi etanșă. Era doar un truc de supraviețuire, o găselniță, o minciună, un mod de a închide ochii în fața lumii reale. Mirosul din closetul lor sau din bucătăria în care găteau mâncăruri râncede se strecura pe sub ușa mea și-mi pătrundea în casă. Am trăit continuu cu această putoare în nări.

De aceea în peisajul meu de mirosuri stăruie mirosul de cloacă multilateral dezvoltată în care m-au ținut patru decenii. Și până la urmă, când vorbim de comunism, doar atât contează. Restul e vorbărie de salon de stânga, e gargară, „ideologie“, „politologie“, frazeologie. Comunismul: basm pentru îmbrobodit proștii și îmbuibat canaliile. Adevărul-adevărat rămâne viața mea împuțită de ei; cloaca lor avându-și epicentrul în patria mea; țara mea furată peste noapte și devastată apoi zi de zi, vreme de patruzeci de ani. „Anticomunist visceral“ ce sunt!

Vorba extraordinară a lui Annie B. despre comunism: *un triomphe si prolongé du mal*. O ciumă de 70 de ani întinsă pe jumătate din glob.

*

Comuniștii sunt bătărași, obraznici și violenți. Comunismul este violență a discursului devenită Istorie.

Comunismul este proiecția în istorie a resentimentului slugilor.

Comuniștii au aroganța primei generații de stăpâni și poartă în ei, orice ar face, amprenta stilistică a slugilor din care se trag.

Comuniștii au făcut din România o țară de oameni săraci, triști și fără dinți.

Cine ar putea să redea, unuia care nu l-a cunoscut, parfumul apelativului „tovarășe“?

*

Iau un taxi. Șoferul n-are mai mult de 30 de ani. E în maiou, cu spatele și brațele tatuat. Fumează și, prin geamul deschis, înjură grosolan femeile care traversează strada. Încerc să-l îmblânzesc. Nu am succes. E ca o fiară. Ajungem

și la politică. Îmi spune că „pe vremea lui Ceaușescu până și carnea avea gust mai bun“. Îl întreb câți ani avea în 1990. Îmi răspunde că 8. Îi spun că după 1983, anul în care se presupune că ar fi putut el începe s-o mănânce, carnea dispăruse din România. „Ba la ai mei frigiderul era plin!“ Renunț.

Lucrul cel mai neplăcut pe care l-am trăit după '90 încoace e de a mă fi zbatut în zadar să explic amplitudinea răului făcut de comunism. Cei care nu l-au trăit nu înțeleg ce le spui și, la fel ca șoferul taxiului, nu sunt dispuși (dar nu știu de ce) să te creadă. De fapt nu-i interesează. Ceilalți, care au trăit oroarea comunismului, ori sunt dintre cei care au făcut-o cu putință, ori sunt înclinați să uite ce au trăit. Le e greu să accepte că eram ratați în masă.

*

Mi-am epuizat „mijloacele de luptă“. Societatea de azi este în mâna celor care o conduceau înainte și care au trecut cu bine, fără să-și ude măcar picioarele, pe celălalt mal al istoriei. Ei, care au făcut cu putință comunismul, sunt cei ce au profitat de căderea lui. Ceaușescu devenise o piedică în calea „dezvoltării“ lor. Nu puteau să-și scoată la lumină averile făcute prin furt și privilegiu, nu se puteau bucura pe deplin de

ele, nu puteau să-și plimbe banii prin lume. Ceea ce a urmat a fost pentru ei o binecuvântare. Și un dezmăț. Nu mai aveau a se teme de nimeni, iar cheagul de bani și de relații cu care veneau dinainte s-a putut înmulți exponențial, cu fiecare nouă „afacere“ făcută pe spatele statului întruchipat de ei înșiși și pe care și l-au împărțit așa cum își împart leii, hienele și vulturii stârvul animalului doborât.

*

În comunism am trăit o uluitoare *degradare a vieții*. Nici atunci și nici apoi n-am fost în stare să exprimăm mai nimic din ea. Ca scriitori sau filozofi, asta ar trebui să fie marea noastră rușine.

*

Nostalgic nu poți fi decât în raport cu lucrurile pe care *le-ai cunoscut* cândva. Nu poți, de pildă, să ai „nostalgia Antichității“, așa cum eu, oricât m-ar acuza unii dintre contemporanii mei, nu pot avea „nostalgia interbelicului“, pentru simplul motiv că nu am trăit *atunci*. Interbelicul, în schimb, are în ochii mei un enorm prestigiu: este ultimul „atunci“ liber de ciuma unei ideologii *instalate temeinic la putere*. Nu-l mitizez, ci doar îi fixează locul istoric: e timpul românilor de dinainte de *cădere*. Apoi a venit co-

munismul, adică excitarea paroxistică a abjecției umane și, odată cu ea, neverosimilul devenit regulă a vieții. Apoi a venit „tranziția”: ne bălăcim cu toții în puroiul, neuscat încă, al unei bube sparte.

*

Istoria de dinainte de 1990 a născut o societate de bișnițari, de combinagii, de oameni care „se descurcă”, care trăiesc viața ca pe un *aranjament* perpetuu. Cei ce regretă azi anii aceia au nostalgia unei societăți primitive, care funcționa prin astfel de „aranjamente” și trocuri. „Aranjamentele” (a obține ceva contra a ceva) îți dau satisfacția reușitelor la scară mică. Ele sunt o însăilare de respirații scurte, de victorii de moment (un kil de brânză contra aranjării unei audiențe la primărie, o nepoată angajată la institutul x contra unui ginere angajat la institutul y). Din cauza asta viețile oamenilor nu aveau anvergură, nu puteau da nimic măreț. O operă nu se naște niciodată din logica „aranjamentului”.

*

Rostirea cuvântului „comunism” îndepărtează, creează reacția legată de tot ce e prea mult, a lucrului de care lumea vrea să uite, de care toți s-au săturat. La ce bun să tot discutăm de un lucru care de-acum a trecut? A insista în

această direcție, a zgândări mereu acest loc al Istoriei, te face antipatic.

De ce, știind toate astea, continui să vorbesc despre „comunism“, sporindu-mi, constant, capitalul de antipatie? Pentru că la noi, vorba Monicăi Lovinescu, lumea vrea să uite înainte de a-și fi adus aminte.

*

Citesc o afirmație stupefiantă a unui istoric britanic (Tony Judt) într-un interviu al lui A.: „La nivel de întrupare a răului absolut, nazismul rămâne neegalat. Comunismul rămâne însă în continuare marele pericol pentru că nu e compromis“. Or, corect ar fi fost să spună: La nivel de întrupare a răului absolut comunismul e de neegalat. (Pentru că *o sută de milioane de victime este o întrupare*, căci dacă nu, ce e?) Cu toate acestea, el rămâne necompromis. Și tocmai din pricina asta el este marele pericol.

*

M-a întrebat odată cineva dacă am resimțit ca pe o „șansă existențială“ faptul de a fi trăit în comunism. Spontan, îți vine să răspunzi că a trăi într-o lume a cărei regulă este suprimarea libertății nu poate fi decât o neșansă și un blestem. Să ți se dicteze ce ai de făcut în privința

lucrurilor în care normal e să decizi doar tu (ce să gândești, ce să spui, ce să mănânci, cum să te îmbraci, cu cine să te întâlnești, câți copii să ai, dacă ai voie să ieși în lumea largă sau nu, ce să citești, ce filme să vezi etc.) înseamnă să fii complet infantilizat. Cum să fie o șansă să trăiești într-o lume de oameni mari ca într-o creșă? Și, dacă refuzi acest regim, să fii urmărit, persecutat, încarcerat, torturat, exterminat? E un adevărat dezastru existențial.

Evident însă, întrebarea țintează în alt punct: nu cumva viața unui om supus la un astfel de tratament se îmbogățește tocmai în confruntauarea cu răul? Registrul umanului nu devine astfel mai vast? Nici în acest caz răspunsul nu este unul simplu. Pentru majoritatea oamenilor, comunismul este o experiență a mutilării. Din coabitarea sistematică cu răul, cei mai mulți oameni ies pociți. În această cursă a supraviețuirii care este viața în comunism majoritatea se adaptează schilodindu-se moral: ajung să trăiască duplicitar în mod firesc, trăiesc perpetuu în frică, se „adaptează“, fac „aranjamente“, mint, învață să fure, „se toarnă“ unii pe alții, își pierd simțurile comunitare. Pe scurt, încetează să mai respecte valorile tradiționale ale omenirii, de vreme ce în lumea în care trăiesc valorile acestea nu mai au nici o trecere. Comunismul este, statistic vorbind, o societate de oameni

fără caracter. Dezastrul care a urmat după căderea comunismului a scos la vedere tocmai lucrul acesta: e foarte greu să reconstruiești o societate folosind ca materie primă molozul uman.

În schimb, pentru puțini, pentru foarte puțini, comunismul a putut să însemne și altceva: șansa de a-ți împlini destinul pe o cale paradoxală. Modelul este cel al suferinței care consolidează sau transfigurează. Parte dintre cei care au trecut prin închisorile comuniste, când n-au murit în mizeria extremă, au întrupat acest model. În *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Ion Ioanid spune că pentru ei, cei încarcerați, închisorile comuniste au fost „închisorimuzeu“, locuri în care, tocmai pentru că își întâlneau aici limitele, viața păstra intactă „statuia omului de caracter“. Spre deosebire de ceilalți oameni, destinele lor nu au fost „frânte“, ci „împlinite“. Mulți dintre cei închiși – Ioanid, Noica, Pillat, Steinhardt în mod sigur – au ieșit din închisoare, omenește vorbind, mai frumoși decât intraseră. Detenția nu ucisese în ei rasa umană de soi, ci o potențase. Au trăit mai frumos, adică mai vast în relația lor cu oamenii și Dumnezeu, și-au transfigurat suferința, au devenit mai buni, au înțeles mai mult, au scris mai adânc și s-au bucurat cu ingenuitate de formele fundamentale de manifestare ale ființei. În *Memoriile* sale, Jean-François Revel face un

adevărat elogiul oamenilor aceștia care „închiși în sistem“ și „amenințați cu exterminarea“ și-au păstrat inteligența și sufletul intacte. Și Revelare evident dreptate: putem spune că un om ca Bukovski, de pildă, a înțeles din viață mai mult decât toți profesorii de științe umaniste de la École Normale Supérieure și decât toți politicienii de stânga ai Occidentului.

Ei bine, asta e marea provocare pe care o aduce cu sine comunismul: cum poți rămâne „integru“, adică cum îți poți păstra judecata și sufletul întregi, într-un regim politic orientat sistematic împotriva umanității?

Însă oricât ne-am căzni să întoarcem astfel lucrurile în „pozitivul“ lor, când vorbim de comunism și tragem linia, cred că ceea ce atârână cel mai greu sunt milioanele de oameni care au trecut prin lume cu viețile distruse. Și-atunci, cum să fi fost comunismul o șansă? Pentru mâna aceea de oameni pe care comunismul nu i-a mutilat omenește (care, așadar, sunt dovada că „experimentul“ nu a reușit *până la capăt*), nu credeți că prețul plătit de restul omenirii a fost prea mare?

*

Cum evaluez eu cele patru decenii pe care le-am trăit în comunism *ca viață a mea*? Trebuie să recunosc că am avut câteva șanse. Prima

este că viața mea nu a fost ruptă în două, așa cum s-a întâmplat cu viața părinților mei. Nu am cunoscut un „înainte“ și un „după“, nu am cunoscut conflictul dintre ele, disperarea de a fi pierdut, în a doua parte a vieții, normalitatea ei. Citiți cartea lui Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, ca să vedeți ce a însemnat trecerea istorică de la interbelic la comunism, cum s-au năruit milioane de vieți. Eu, în schimb, trăind doar în comunism, nu am avut ce regreta în chip concret, nu am fost sfâșiat între libertatea pierdută și timpul închisorii generalizate. Am cunoscut, ca prizonierii din peștera lui Platon, doar peștera. Nostalgia mea după interbelic este doar aluzivă și simbolică, este născută din aspirația după ceva frumos pe care nu îl știi decât din povești. Și este iubirea mea pentru locul din care au venit cei ce m-au format și m-au ajutat să nu mă pierd.

A doua mea șansă a fost de a fi reușit să-mi construiesc o nișă înlăuntrul noii lumi în care mă născusem, în fapt o modalitate de a evada din ea. Am avut mare noroc că Lenin spusese „Învățați, învățați, învățați!“, așa încât, o vreme cel puțin, faptul de a fi avut un dosar prost (veneam dintr-o familie de „burghezi“ și nu eram membru de partid) a fost compensat de cel de a fi fost șef de promoție la facultate și de a fi putut astfel ajunge într-un institut de cercetare

al Academiei. Ceea ce a însemnat *timp*. Timpul meu, timpul de care puteam dispune după cum voiam, a fost marele capital al vieții mele în cele patru decenii de care vorbim. Și nu mă pot împiedica să amintesc iar și iar vorba extraordinară pe care ne-o spunea Noica atunci când, răzbiți de urâtul lumii în care trăiam, ne plângeam de una sau de alta: „Dragii mei, să nu ajungeți vreodată să aflați cât timp ați avut“. Vorba asta a lui ne-a ajuns astăzi din urmă.

A treia mea șansă a fost că am început să public și să exist cultural în perioada Ceaușescu, și nu în cea a lui Gheorghiu-Dej. Dacă aș fi fost cu zece ani mai vârstnic și aș fi făcut aceleași lucruri pe care le-am făcut începând cu anii '70, aș fi făcut neîndoielnic parte din lotul Noica-Pillat.

*

Mă simt superior multor intelectuali din Vest în ce privește înțelegerea naturii umane, a lumii istoriei, a sensurilor drepte și stângii în politică. Spre deosebire de ei, sunt imun la orice formă de utopie și vaccinat de boala pe care aș numi-o „prostia istorică“ și pe care am analizat-o cândva sub forma „prostiei ca încremenire în proiect“. Da, am avut „șansa“ să cunosc mizeria care se află în natura umană, dar pe care numai regimurile criminale o scot cu adevărat la suprafață și fac din ea regulă a lumii. Și e de asemenea

adevărat că o asemenea lume m-a constrâns cu atât mai mult să caut excepția în valorile prieteniei, ale onestității intelectuale și în splendoarea cuvintelor.

*

Ce am pierdut în cele patru decenii de „comunism românesc”? În primul rând sentimentul de apartenență la o țară, pentru că de cea adevărată fuseserăm istoric expropriați, iar cea nouă fusese construită pe ură. Apoi posibilitatea de a da tot ce aveam mai bun în mine, de *a faptui* în direcția binelui social, așa cum s-a întâmplat, cred, după '90 (din acest punct de vedere am fost timp de patru decenii amputat ca ființă socială și ca individ *activ*). Și, în sfârșit, posibilitatea de a mă forma într-unul dintre centrele culturale ale lumii (așa cum se întâmplă astăzi cu doctoranzii mei) și de a putea, cunoscând de timpuriu bogăția lumii, să pot compara.

*

„Ați avut vreodată vreo iluzie cu privire la ce înseamnă comunismul?” – m-a întrebat cândva un ziarist. Nu, niciodată, am răspuns. Câtă vreme am fost copil, părinții mei mi-au cultivat, cum să spun?, o anumită *sensibilitate a răului* care intrase în lume odată cu comunismul. De altfel nici nu trebuia să ți se spună mare lucru.

Există „stilistica“ inconfundabilă a comunismului. Existau foametea, mizeria, cartela, Canalul, rudele dispărute peste noapte – toate asociate în casele oamenilor cu cuvântul „comuniștii“. Mirosul crimei și al duplicității plutea în aer. Iar propaganda făcută grosolan și în exces scârbește și, atunci când din primele clase începi să fii îndopat cu poezii de A. Toma, Mihai Beniuc, Maria Banuș și Veronica Porumbacu sau cu proza lui V.Em. Galan și Zaharia Stancu, nu e atât de greu să deprinzi sunetul adevărului și al minciunii. Mai târziu, când am crescut, când am cunoscut ilegaliști treziți din utopie ca Imre Tóth, Henri Wald sau Bellu Zilber, când am început să citesc cărțile pe care ulterior le-am publicat la Humanitas în colecția „Procesul comunismului“, când am început, încet-încet, să gândesc cu mintea mea, am aflat în mod irevocabil că infernul începe cu promisiunea paradisului terestru. De aceea, când cineva spune că e comunist, mă uit la el ori ca la un prost, ori ca la un mincinos. Din nefericire pentru omenire comunismul este marfa ideologică ce poate fi cel mai bine vândută ca iluzie. Și cum oamenii au în permanență nevoie de iluzii, comunismul este în permanență primejdia la pândă.

Cine sunt cei care fac alergie când aud spunându-se despre comunism că a fost „un regim ilegal și criminal“? Că a-l numi astfel ține de „propagandă politică“? Din țările foste comuniste, pe lângă foștii privilegiați ai puterii, sunt cei care se obișnuiseră, dintr-un soi de îndobitocire generală, să-și cârpească viața din mediocritatea mizerabilă a fiecărei zile. Ei vor fi apoi leșul viitoarei societăți, eternii asistați, cei ce nu-și mai pot reformula viața în aerul prea tare al unei libertăți cu care s-au trezit peste noapte în brațe, dar cu care nu mai au ce face. Din Vest, sunt cei pe care prostia tinereții, când se jucau de-a comunismul prin saloane și la manifestații, i-a marcat pe restul vieții și care astăzi, când par că au ceva de salvat, devin și mai agresivi.

Că regimul comunist este „ilegal și criminal“? Dar cum te-ai mai putea îndoi de așa ceva după zecile de mii de pagini care s-au scris pe această temă? După ce-au existat cărțile lui Orwell, Koestler, Robert Conquest, Boris Suvarin, Soljenițin, Șalamov, Bukovski, *Cartea neagră a comunismului*? După atâtea și atâtea mărturii zguduitoare, cum au fost, la noi, cele ale Adrianei Georgescu, Aniței Nandriș, Elisabetei Rizea, Lenei Constante, ale lui Ion Ioanid sau Steinhart? Pot fi aceștia bănuți de „propagandă politică“?

Dacă ai apucat să fii victima unei iluzii politice, poți foarte greu să te scuturi de ea. Oamenii sunt întotdeauna îndrăgostiți de ei înșiși, de tot ce le aparține și, poate, mai cu seamă de propriile lor opțiuni. E foarte greu să te renegi, să spui – și, când e vorba de politică, trebuie s-o faci la scenă deschisă – că ai greșit. Ați auzit mulți oameni care să spună cu glas tare „am greșit“ sau „ce prost am fost!“? Pentru tot ce am apucat să facem, avem oricând de oferit o justificare la îndemână. În cazul iluziei politice lucrurile se complică, pentru că în joc intră întotdeauna nu o componentă afectivă oarecare, ci o *patimă*, care e cu atât mai devastatoare cu cât ea ia naștere de obicei în tinerețe, când forța vitală a angajamentului este enormă. Îți trebuie o mare putere de obiectivare și o mare tărie de caracter pentru a ajunge să denunți o opțiune greșită generată de o patimă a vieții tale. Și poate că una dintre șansele vieții noastre în comunism a fost și aceea că am fost scutiți de opțiuni politice *în tinerețe*. Cum nu era nimic de ales, în comunism ori erai lichea și pactizai cu răul, ori urai comunismul.

*

Seducția politicianului... Cartea despre seducția politicii a fost scrisă în 1927: *Trădarea cărturarilor* de Julien Benda. Aici se arată cum ajunge

un intelectual să-și trădeze statutul când, în locul slujirii constante a adevărilor eterne ale omenirii (ei bine da, există așa ceva!), el devine agentul unei pasiuni politice blindate cu o „rețea de doctrine“, așadar cu o *ideologie*. Benda a spus vorba aceasta extraordinară: „Secolul nostru va fi fost secolul organizării intelectuale a urilor politice“. Seducția politică în vremurile noastre se face mai totdeauna în jurul sistematizării teoretice a unei pasiuni care devine violentă.

*

Să ajungi să te simți singur cu ceea ce ai trăit. Consider că, trăind „în anii aceia“, am cunoscut iadul, chiar dacă n-am făcut parte dintre cei puși direct la fiert în cazane. Dar aburii iadului, sulful și putoarea lui le știu prea bine, priveliștea acestei văi a plângerii și memoria ei le am în mine, așa cum eu însumi sunt propriul meu destin frânt vreme de câteva decenii. Și ca mine au fost milioane. Dar parcă toți, la comandă, au făcut un pas înapoi și m-au lăsat singur cu iadul meu și cu amintirile lui. De ce tac toți când vine vorba de „anii aceia“?

Horia-Roman Patapievici

Memoria divizată Reflecții asupra comunismului: efectele lui și defectele noastre¹

Doamnelor și domnilor,

Îmi revine plăcuta sarcină de a vă adresa cuvântul final al acestei frumoase întâlniri. În mod normal, după o zi atât de bogată în informație istorică, în meditație filozofică, în spectaculoase evocări ale unor sinistre figuri de dictatori

---

1. Acest text a fost scris pentru a fi rostit ca „*dinner keynote address*“ la încheierea conferinței „*Dreams of Total Power: Dictators and Dictatorships in the Twentieth Century*“, organizată la Boston College în 18 martie 2013. Îi sunt recunoscător lui Vlad Perju, director al Centrului Clough pentru Cercetarea Democrației Constituționale și profesor asociat la Boston College Law School, pentru tot ce a făcut ca programul ICR de colaborare cu Woodrow Wilson International Center for Scholars, cu University of Maryland și cu Georgetown University (CERES), realizat între 2007 și 2011 împreună cu profesorul Vladimir Tismăneanu și anulat de noile autorități socialiste după tentativa de lovitură de stat din vara lui 2012, să nu moară fără o încheiere potrivită – această ultimă conferință. Printre participanți,

criminali în masă, ar trebui să punem un capăt adunării noastre cum făceau anticii, cu un panegiric închinat zeilor binevoitori. Le-am mulțumi zeilor milostivi că nu ne-a fost dat să trăim în epocile înspăimântătoare ale dictatorilor sânge-roși și, în același timp, le-am aduce slavă pentru înțelepciunea savanților care au vorbit azi, care ne-au arătat că există poziții morale și intelectuale responsabile, care pot sta în calea apetitului pentru putere al dictatorilor. Judecând după frumoasele exemple de atitudine morală și intelectuală care au fost invocate în evaluarea și judecarea dictatorilor din trecut, am putea să le mulțumim zeilor că azi avem în panoplia noastră de valori puternice instrumente morale și intelectuale capabile să neutralizeze visele de putere totală ale dictatorilor viitori.

M-am bucurat să văd că nimeni nu a luat partea dictatorilor, nici măcar a celor care au invocat de partea lor unele din ideile progresiste care sunt azi la modă. M-am simțit ușurat să constat că ideile prin care dictatorii din trecut

---

Robert Gellately, Vladimir Tismăneanu, Paul Hollander, Margaret Pearson, Steven Hanson, Ruth Ben-Ghiat, Peter Fritzsche, David Brandenberger, Jeffrey Herf, Dennis Deletant (http://www.bc.edu/centers/cloughcenter/events/events_archive/events_archive_20122013/f202-s2013/0318-dictators.html).

și-au justificat actele nu au stârnit îngăduința, nostalgia ori simpatia vreunuia dintre participanții la această frumoasă zi de dezbateri.

În viața de zi cu zi, însă, nu este așa. Dacă ideile dictatorilor fasciști nu se mai bucură azi decât de aprobarea unor grupuri marginale, minoritare, pe care legea fundamentală a majorității țărilor le menține cu vigilență într-o stare de marginalitate aflată la limita legalității, ideile dictatorilor comuniști sau socialiști se bucură de o largă simpatie publică și beneficiază atât de promovare academică, cât și de sprijin legal internațional, în numele drepturilor omului.

Am să iau câteva exemple. Stalin este, în imaginarul comercial, un tip *cool*, care vinde bine: între alte produse, o marcă de votcă îi poartă numele, a devenit marcă înregistrată, și poate fi vândută în toate magazinele. Stalin, în pofida a tot ce am auzit azi de la Vladimir (nu Putin, ci Tismăneanu!), continuă să aibă, în opinia publică, o imagine bună. Este un brand. Ca și Che Guevara, un criminal sadic și lipsit de orice scrupule, căruia Hollywoodul îi dedică panegirice, Stalin este un brand pozitiv. În Occident și, prin imitație, și în fostele țări comuniste, există magazine șic în care se vând însemne comuniste, efecte militare sovietice, simboluri ale puterii

personale ale unor dictatori precum Stalin, Honecker, Mao, Ceaușescu.

În universitățile occidentale, se manifestă o grijă specială ca Marx și Lenin să nu fie prezentați în legătură cu crimele care fie s-au inspirat din lucrările lor, fie au fost direct instigate de ei. Universitarii numesc asta obiectivitate academică. Anul trecut a apărut în Statele Unite, la una dintre cele mai prestigioase edituri universitare, o ediție comentată a *Manifestului partidului comunist* – o lucrare a lui Marx și Engels din 1848. Editorul a scris o introducere, în care reușește performanța de a nu cita nici una dintre criticile clasice aduse ideilor economice, sociale și politice prezentate în *Manifest*. Mai mult, bibliografia, toată, este stângistă și favorabilă fie socialismului în general, fie direct comunismului. Nici măcar un singur critic liberal sau conservator al marxismului nu a fost pomenit, iar cercetătorii comunismului care se întâmplă să fie și anticomuniști, cum e de pildă Stéphane Courtois, sunt tratați drept neoconservatori. Atmosfera generală a studiului este că ideea socialistă reprezintă cumva orizontul de nedepășit al epocii noastre: o veche și neghioabă idee stângistă, pe care Jean-Paul Sartre o enunțase în 1960 cu referire la marxism.

Sunt autori care și-au făcut o carieră de vedete universitare din resuscitarea „ipotezei co-

muniste“. Se discută, în universități, cu o mare seriozitate morală, despre raționalitatea testării din nou, în condiții noi, a „ipotezei comuniste“. Nu sunt puțini simpatizanți ai acestui punct de vedere care consideră că regimul comunist nu a funcționat din cauza slabei calități umane și a înapoierii sociale a țărilor în care a fost aplicat. Cum ar veni, tot rușii sunt vinovați și că au fost exterminați de comunismul real, și că „ipoteza comunistă“ nu a funcționat cum se așteptau progresiștii: dacă materialul uman brut ar fi fost britanic, să zicem, sau american, „ipoteza comunistă“ și-ar fi împlinit toate promisiunile.

Un profesor de istoria Rusiei din Australia, întrebat de mine la cât evaluează, pentru studenții săi, crimele comunismului sovietic, s-a arătat mirat, spunând că această discuție nu intră în atenția cursului său. Nu puțini universitari occidentali își manifestă deschis regretul că regimurile comuniste s-au prăbușit. E drept, universitarii care să nege frontal crimele comunismului sunt rari. Dar cei care le ignoră cu îngăduință sunt puzderie. Simpatia față de ideile comuniste sau socialiste constituie regula. Excepția este respingerea lor netă. Ar trebui să fie invers.

Vă amintiți, poate, de eforturile neîncununate de succes ale unor țări fost-comuniste din Europa de a trece în Parlamentul European rezoluții de condamnare a comunismului. Încercarea unor

țări ex-comuniste de a vota legi ale lustrației în parlamentele lor a stârnit aprige critici occidentale. Declarația de la Praga privind conștiința morală europeană și comunismul din 3 iunie 2008, inițiată de Václav Havel și Vytautas Landsbergis, nu s-a bucurat de nici un sprijin politic internațional. Ba, mai mult, au fost voci respectate care au pus în balanță acest tip de atitudine față de comunism cu pericolul reînvierii fascismului. De parcă fascismul este eficient combătut doar de comunism, iar anticomunismul ar fi o formă mascată de fascism...

Iar de curând, în 8 martie 2013, Comisia de la Veneția, printr-o rezoluție cu valoare de recomandare, consideră că interzicerea simbolurilor comuniste în Republica Moldova, care a fost votată în parlamentul moldovean, contravine articolelor 10 și 11 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, în primul rând dreptul la liberă exprimare.

Prin urmare, s-a ajuns aici: a interzice simbolurile prin care cei mai sângeroși dictatori ai secolului trecut și-au dominat ideologic supușii și victimele constituie, în lumea liberă de azi, lumea care, să nu uităm, a învins toate aceste dictaturi totalitare, o încălcare a dreptului la liberă exprimare și, în general, reprezintă o violare a Convenției Europene a Drepturilor Omului. Cum e cu putință?

Un răspuns posibil este asimetria filozofică ideală dintre fascism/nazism și comunism. Argumentul sună astfel: comunismul se revendică din idei care sunt valabile și azi (egalitate, fraternitate, libertate), doar că le-a distorsionat; în timp ce nazismul invocă idei în care nimeni nu mai crede azi, ba, mai mult, aceste idei stârnesc o unanimă repulsie morală.

Împotriva acestui argument se poate aduce obiecția elementară că teoria politică a comunismului nu se bazează pe ideile iluministe invocate de apărătorii lui, ci pe cu totul alte idei: pe ideea luptei de clasă, pe ideea răsturnării prin violență a ordinii sociale existente, pe ideea organizării prin violență a societății, pe ideea suspendării libertăților în vederea suprimării inegalităților, pe ideea cenzurării preventive a libertății de expresie, pe ideea partidului unic și a realizării statului totalitar, pe ideea necesității ideologizării permanente a societății, în fine, pe ideea că perfecțiunea scopului scuză caracterul expeditiv al mijloacelor, idee exprimată popular de Stalin prin butada că omleta nu se poate face fără spargerea ouălor.

Comunismul este, prin urmare, cu totul altceva decât ideile-mască pe care le invocă: egalitate, fraternitate, libertate. Înainte de a fi egalitate, comunismul este transformarea statutului de

cetățean dotat cu drepturi, egal în fața legii cu alți cetățeni, în supus obligat prin constrângere fizică la îndatoriri; este, altfel spus, transformarea egalității în fața legii în egalitate în fața represiunii. Înainte de a fi fraternitate, comunismul este transformarea dreptului de a-i fi indiferent, solidar ori fidel aproapelui în obligație polițienească de a-l supraveghea și denunța; este, altfel spus, transformarea întregii societăți, de către statul socialist, într-o societate a delatunții, a supravegherii și a lingușirii servile a conducătorilor. Înainte de a fi libertate, comunismul este transformarea libertăților în servitute: nu voluntară, ci impusă; nu aleator, ci sistematic; și nu a unora, ci a tuturor. Altfel spus, comunismul este transformarea libertății sociale într-un vast țesut format fie din celule sociale concentraționare, pentru oamenii definiți ca supuși, fie din lagăre de concentrare, pentru cei definiți ca dușmani.

Nu în ultimul rând, comunismul înseamnă fanaticism. Un dublu fanaticism: al gândirii și al negării faptelor. Cea mai bună ilustrare a acestui dublu fanaticism a fost produsă, după știința mea, de una dintre cele mai strălucite minți ale secolului XX, filozoful maghiar de limbă germană, cel care a scris capodopera *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Georg Lukács. Într-un interviu apărut postum în *The New Left Review*

(numărul din iulie–august 1971), Lukács declara: „Am fost întotdeauna convins că este preferabil să trăiești în cel mai rău regim socialist decât în cel mai bun regim capitalist“.¹

Această declarație, pentru simțul meu moral, este îngrozitoare. Ea susține în mod emfatic trei monstruozi: că ideologia este mai importantă decât cunoașterea; că faptele nu contează; că sacrificiile umane sunt secundare. Pentru argumentul meu, al nocivității dublului fanatism comunist, mi se pare util să punem în contrast afirmația lui Lukács cu principiul afirmat de papa Leon XIII în enciclica *Immortale Dei*, potrivit căruia un stat laic care nu persecută este preferabil unui stat religios care o face. Să nu uităm, cel care o spune este un șef de stat religios, un suveran pontif. De unde se vede că, la inteligență egală (*où presque*), cel care crede într-un Dumnezeu adevărat dovedește mai mult bun-simț moral decât cel care crede în Partid ca în Dumnezeu, în linia partidului ca în providența divină, iar în decretul Conducătorului ca în Sfânta Scriptură.²

---

1. Același lucru îl afirmase și în numărul din mai 1969 al revistei *Neues Forum*: „Însă socialismul cel mai rău este mai bun decât capitalismul cel mai bun“.

2. István Eörsi vorbește despre nevoia de apartenență la partidul comunist pe care o mărturisea Lukács ca de o „nevoie religioasă“ („Le droit à la dernière parole“, în

Dincolo însă de obiecția potrivit căreia comunismul nu se bazează, cum se crede, pe ideile generoase de egalitate, fraternitate, libertate, ci pe altele, care nu sunt deloc generoase și care sunt și foarte discutabile, problema asimetriei de percepție între fascism/nazism și comunism se menține.

Părerea mea este că asimetria continuă să fie o problemă serioasă din patru motive:

(1) Primul motiv ține de dificultatea de a se accepta originea comună a regimurilor totalitare. Comunismul și fascismul au o origine comună în două sensuri: ambele derivă din respingerea liberalismului și a capitalismului; ambele sunt religii politice provenite din ideile socialiste radicale ale secolului al XIX-lea. Ideea potrivit căreia comunismul era susținut de proletariat, iar fascismul de mica burghezie naționalistă e dezmințită de fapte. Fascismul avea o largă bază socială între muncitori și țărani, iar nazismul a fost masiv sprijinit de proletari. Nu e inutil să ne reamintim că numele complet al partidului nazist era „Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei“, adică, în traducere, „Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani“. În România, cea mai importantă susținere a Găr-

---

Georg Lukács, *Pensée vécue, mémoires parlés*, texte français: Antonia Fonyi, 1977, pp. 11–12).

zii de Fier venea nu din partea micii burghezii, ci din partea muncitorilor din transporturi și a țăranimii sărace. Potrivit categoriilor ideologice proprii secolului al XIX-lea, comunismul și fascismul încarnează și instrumentalizează sensibilități politice de stânga, fiind mișcări revoluționare antitraditionale, antireligioase, anticapitaliste și populiste. Numai după ce s-a impus în conștiința publică deviza lansată de serviciile de propagandă ale lui Stalin din anii '30, potrivit căreia numai fasciștii sunt anticomuniști, numai de atunci s-a produs ștergerea completă din memoria publică a originilor socialiste ale fascismului.

Nu trebuie deloc uitat faptul că toate dictaturile revoluționare au fost anticapitaliste și antiliberales. Identitatea lor cea mai profundă este ura față de ideile capitaliste și liberale. Or, astăzi, în conștiința publică, fascismul este identificat cu naționalismul, cu antisemitismul, cu antidemocratismul, ceea ce este corect, și asta explică repulsia față de el, dar, în același timp, această caracterizare este incompletă, trecând sub tăcere toate trăsăturile sale de stânga, tocmai pentru că acestea continuă să fie agreate. Comunismul este identificat în conștiința publică cu egalitarismul, cu democrația populară, cu socialismul economic, ceea ce explică simpatia publică față de el, dar se trece cu vederea că

această evaluare a lui e cu totul parțială, deoarece lasă în umbră toate acele trăsături care îl fac asemănător cu fascismul și care, dacă ar fi cunoscute și recunoscute de public, ar împiedica menținerea bunei păreri publice în ce-l privește.

Teza mea este că, dacă publicul ar deveni conștient atât de trăsăturile socialiste ale fascismului, cât și de trăsăturile fasciste ale comunismului, atunci, pe de o parte, caracterizarea comunismului ca „egalitate, fraternitate, libertate“ ar sări imediat în ochi ca falsă și, pe de altă parte, repulsia legitimă față de fascism s-ar transfera în mod justificat și asupra comunismului, ceea ce ar deschide ochii oamenilor asupra îngrozitoarelor sale crime. În acest caz, nimeni, presupun, nu ar mai bea cu conștiința împăcată votcă „Stalin“, chiar dacă aceasta ar fi la fel de bună ca votca „Finlandia“, ceea ce nu e cazul. Eu, unul, nu aș accepta niciodată să beau o bere numită „Hitler“, chiar dacă ar fi cea mai bună. Nu aș accepta ca ceva bun și dezirabil să poarte prin lume și să legitimizeze numele cuiva atât de abominabil.

(2) Al doilea motiv pentru care în conștiința publică se menține o prejudecată pozitivă în privința comunismului, în comparația cu fascismul, ține de faptul că, deși ambele regimuri totalitare reprezintă forme radicale de modernitate politică – un fapt admis azi de toți cercetătorii –, numai comunismul este perceput ca

modernist, în timp ce fascismul este perceput ca antimodernist. Or, fascismul a fost un promotor frenetic al modernizării, al tehnicii, al vieții moderne și, în cazul fascismului italian, a fost și un susținător al modernismului în artă. Benedetto Croce, care nu era fascist, spunea în 1924 că „pentru oricine are un simț al legăturilor istorice, originile ideologice ale fascismului se regăsesc în futurism“. Dar acest lucru e, în mod curios, uitat. Comunismul, pe de altă parte, a fost împotriva modernismului în artă, pe care, ca și nazismul, l-a considerat „decadent“ (naziștii adăugau și „degenerat“), dar persecutarea modernismului de către comunism și conservatorismul său în artă sunt trecute sub tăcere, în timp ce persecutarea modernismului de către nazism este mereu proaspătă în memoria publică.

Această memorie selectivă, care îi recunoaște comunismului caracterul modernizator și i-l neagă fascismului, servește bizara prejudecată pozitivă de care continuă să se bucure comunismul și pe care mi-o explic astfel: dacă acceptăm că una din dogmele morale de bază ale modernismului este afirmația că modernitatea e bună, iar antimodernitatea e rea, atunci e ușor de înțeles de ce comunismul, perceput ca modernizator, se bucură de o prejudecată pozitivă, în timp ce fascismul, perceput ca regresiv în raport cu modernitatea, este instinctiv perceput

ca negativ. Firește, nu am nici o problemă cu percepția negativă asupra fascismului: este deopotrivă moral justificată și factual corectă. Mă tulbură însă percepția nedezmințit pozitivă asupra comunismului, care, cred eu, este și moralmente respingătoare, și factual imposibil de susținut.

(3) Al treilea motiv pentru care comunismul se bucură de o prejudecată pozitivă e un soi de incapacitate morală de a-i accepta faptele. E vorba de un refuz, justificat prin rațiuni morale, de a accepta faptele sale calificat criminale. Invocând caracterul pretins modernizator al comunismului ori ideile sale pretins generoase ori un pretins bilanț global pozitiv al realizărilor sale sociale, mulți progresiști, poate că bine intenționați, preferă să treacă cu vederea faptul că regimurile comuniste au ucis în două generații o sută de milioane de oameni: asta înseamnă cam 4 500 de oameni pe zi, adică 190 de morți pe oră, adică 3 oameni transformați în cadavru în fiecare minut – și nu o singură dată, un singur minut, ci minut de minut, oră de oră, zi de zi, timp de 60 de ani, fără întrerupere. Vă puteți imagina un asemenea *monstruos* munte de cadavre?

Unii progresiști, spre cinstea lor, nu pot trece peste evidența acestui munte de cadavre. Dar, dacă suferă de orbirea morală de care vor-

besc, atunci ei vor tinde să susțină teza că, totuși – acest „totuși“ îmi dă fiori –, victimele comunismului sunt victime neintenționate ale unei modernizări necesare, care altminteri, dat fiind nivelul foarte înapoiat al societăților pre-comuniste, nu ar fi putut fi dusă la bun sfârșit. Cum ar veni, o sută de milioane de victime ca să se poată mări PIB-ul cu câteva procente: victime colaterale, neintenționate, dar necesare, ale progresului... Această viziune trebuie respinsă ca moralmente inacceptabilă.

(4) În fine, al patrulea motiv al asimetriei de percepție morală între comunism și fascism asupra căruia doresc să vă atrag atenția este un fel de lipsă de claritate morală a oamenilor de azi cu privire la raporturile dintre nemulțumirile lor față de societatea în care trăiesc și imaginea idealizată pe care continuă să o aibă în privința defunctelor societăți comuniste.

Ce vreau să spun? Criticarea situației de fapt în vederea îmbunătățirii de drept a vieților noastre este un lucru și dezirabil, și legitim. Nu am obiecții nici la critică, nici la construirea unor comparații care să facă judecățile critice mai pertinente. Ce NU mi se pare legitim, ba găsesc chiar moralmente respingător, este adoptarea de către criticii de azi ai societății capitaliste a acelui tip de critică pe care călăii comuniști au făcut-o victimelor capitaliste, pentru a le

putea persecuta și ucide în mod justificat și cu conștiința împăcată. Ce mi se pare inacceptabil este că anume comunismul continuă să funcționeze pentru mulți oameni bine intenționați de azi ca o fantasmă *licită* și *nevinovată* a utopiei; și că după toate dezastrele pe care le-a produs și justificat, anume socialismul marxist poate fi prețuit azi ca o critică radicală și necruțătoare a relelor societății de azi, de preferat altor tipuri de critică, văzute ca fiind mai timide ori mai complezente.

Criticarea capitalismului e bună; dar criticarea capitalismului dinspre socialism, dincolo de faptul că e o eroare categorială, e semnul unei lipse de claritate morală. Societățile capitalist-liberale nu persecută și nu ucid; este oare atunci moralmente acceptabil ca modelul după care aceste societăți sunt criticate să fie preluat din arsenalul criticii făcute de comunism capitalismului – în condițiile în care practica a dovedit că acest tip de critică nu e numai fals, ci și criminal?

Mai clar spus, lucrurile stau așa: astăzi, nimeni nu se mai gândește la vreuna din societățile fasciste care au existat în secolul XX ca la un model posibil de societate, de la care să se plece pentru a obține una mai bună; de aceea aproape nimeni, în ziua de azi, nu vede în critica făcută de fasciști liberalismului un model de urmat în critica pe care ei înșiși o fac socie-

tății în care trăiesc. Faptul că nimeni, azi, nu recurge la critica parlamentarismului făcută de fascism pentru a-și exprima nemulțumirea față de parlamentarii aleși este un lucru bun. Numesc acest fapt claritate morală în privința fascismului.

În schimb, mulți oameni cu sensibilitate socială de stânga, pe care nimeni nu i-ar putea acuza că nutresc idei totalitare, s-au obișnuit să-și gândească nemulțumirile față de societatea în care trăiesc în termenii criticii pe care comunismul a făcut-o societăților liberale și capitalismului. E un fapt că cea mai mare parte din critica socială la adresa neoliberalismului e inspirată de critica făcută de marxism capitalismului și e în mod subtil infuzată cu reprezentări idealizate – din punct de vedere factual, complet false – despre așa-zisele beneficii sociale ale statului socialist asistențial. Numesc acest fapt lipsă de claritate morală în privința comunismului.

Uneori, la unii dintre criticii postmoderni mai sofisticăți ai capitalismului, respingerea capitalismului și criticarea sistemului de partide politice inspirat de liberalismul politic preia note neliniștitoare din decizionismul lui Carl Schmitt și din concepția acestuia că o democrație veritabilă trebuie să fie o democrație antiliberală. Cu puțin umor sardonic, ni l-am putea reprezenta pe I.V. Stalin recurgând la expertiza lui

Carl Schmitt – „*Kronjurist des Dritten Reiches*“, cum l-a numit Waldemar Gurian – în chestiunea luptei ideologice a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice împotriva social-democrației occidentale și a liberalismului.

Pentru noi, această solidaritate totalitară comunist-fascistă a respingerii liberalismului și capitalismului trebuie să constituie un semnal de alarmă. Când semnalul de alarmă nu funcționează, înseamnă că suntem confrunțați cu o lipsă de claritate morală. Niciodată motivele *noastre* de a critica societatea în care trăim nu trebuie să împrumute modelele și motivele de critică ale liberalismului și capitalismului pe care totalitarismele secolului XX le-au ridicat, ca arme de mobilizare în masă a opiniei publice mondiale, împotriva democrațiilor occidentale, creând astfel premisele transformării lumii noastre, cum a și fost azi evocat cu atâta pregnanță, în niște „*killing fields*“ (câmpii ale morții) și în niște „*bloodlands*“ (ținuturi însângerate). Prin „*killing fields*“ invoc filmul cu același nume, în amintirea genocidului comunist din Cambodgia; prin „*bloodlands*“ invoc titlul cutremurătoarei cărți¹ pe care Timothy Snyder a dedicat-o solidarității în crimă a nazismului

---

1. *Tărâmul morții. Europa între Hitler și Stalin*, trad. de Dana-Ligia Ilin, Humanitas, București, 2012.

și comunismului, în anii 1933–1945. Pur și simplu, motivele noastre de a critica lumea în care trăim nu trebuie să fie aceleași cu motivele celor care au încercat să o lichideze, iar pe noi să ne ucidă. Nu e doar imoral; e o eroare categorială.

Sunt cu totul de opinia lui Karl Popper că democrațiile liberale, având ca regim politic pluralismul și parlamentarismul, iar ca sistem economic de bază capitalismul, reprezintă varianta cea mai bună de lume pe care o putem în acest moment avea. Și tot ca el cred că, în loc să contribuim la ruina încrederii în valorile libertății și inițiativei private, mult mai înțelept, și mai responsabil, ar fi să luptăm pentru conservarea lor. De aceea eu tind să resping *de plano* atât criticile comuniste și fasciste îndreptate împotriva capitalismului, a pluralismului politic, a statului de drept ori a regimului parlamentar, cât și criticile progresiste, care tind să vadă în Occident sursa tuturor relelor din lume, de la cruciade, sclavie, Inchiziție, intoleranță, colonialism, capitalism, imperialism, exploatare, distrugerea naturii, discriminare și așa mai departe.

Ca să nu uităm cât de *radical* și *rasist* este tonul criticii progresiste la adresa civilizației occidentale, să ne amintim de acest text din 1967 al lui Susan Sontag:

E ceva complet greșit cu civilizația Occidentului alb. [...] Adevărul este că nici Mozart, nici Pascal,

nici algebra booleană, nici Shakespeare, nici guvernarea parlamentară, nici bisericile baroce, nici Newton, nici emanciparea femeilor, nici Kant, nici Marx, nici baletele Balanchine, nimic din toate acestea nu poate răscumpăra răul pe care această civilizație l-a adus în lume. Rasa albă *este* cancerul istoriei omenesti; rasa albă, ea și numai ea, prin ideologiile și invențiile ei, este cea care distruge orice civilizație întâlnește în cale, care ruinează echilibrul ecologic al planetei și care acum amenință existența însăși a vieții pe pământ.¹

Sontag face aici apel la conștiința vinovată a „rasei albe“. Deși discursul ei este de ură de sine, recursul la conștiința vinovată nu este deloc întâmplător. Căci una dintre cele mai de preț trăsături ale civilizației occidentale este tocmai conștiința vinovată (pe care filozofii germani, care au teoretizat-o, au numit-o *schlechtes Gewissen*).

Conștiința vinovată este, pentru civilizație, ceea ce e conștiința morală pentru individ. Atrocitățile occidentale există; dar ele diferă de atrocitățile altor civilizații prin faptul că, după comiterea lor, acestea au tulburat durabil conștiința societăților care le-au comis. Atrocitățile occidentale au fost întotdeauna însoțite

---

1. Susan Sontag, *Partisan Review*, vol. 34, nr. 1, Winter 1967, pp. 57 sq. (tema numărului, la care au răspuns mai mulți scriitori și intelectuali, între care și Sontag, era: „What’s Happening to America? A Symposium“ / „Ce se întâmplă cu America? Un *symposium*“).

de o conștiință vinovată (atrocitățile altor civilizații, niciodată). Și asta de la începuturi. *Odiseea* este conștiința vinovată a *Iliadei*. Dacă diti-rambii și comedia sunt conștiința de sine bună a grecilor, tragedia este conștiința lor vinovată. Occidentul e mare prin conștiința sa vinovată. Așa cum natura morală individuală e educată prin regrete, nu prin juisări, și valoarea morală a civilizațiilor e dată de conștiința lor vinovată. Pe de altă parte, e un adevăr care spune că oamenii de calitate se pierd prin ce au mai bun: căci defectele acestora reușesc să îi piardă numai combinându-se cu unele dintre calitățile lor. Tot așa, ura de sine sau neîncrederea nihilistă în valorile proprii ajung să amenințe civilizația occidentală nu prin ele însele, ca defecte *per se*, ci prin articularea lor pe excesul de conștiință vinovată al acesteia (care, înainte de a deveni un exces, fusese o floare a calităților morale).

Ura de sine și nihilismul, articulate pe excesul de conștiință vinovată, nu reprezintă singura amenințare la adresa capacității civilizației occidentale de a se reproduce valoric și identitar. Atacul, cel mai adesea, vizează însuși spiritul democrațiilor liberale. Venind dintr-o țară ca România, văd slăbiciunile democrațiilor liberale în alt fel decât voi, occidentalii: dacă aș fi fost născut în Statele Unite sau în Europa de Vest, răspunsul meu, probabil, ar fi sunat diferit,

pentru că aş fi avut altă memorie şi aş fi funcţionat după un alt regim al sensibilităţii. După părerea mea, trei slăbiciuni pun în discuţie viitorul democraţiilor liberale:

- degradarea capacităţii instituţiilor educative occidentale de a transmite mai departe, unui public semnificativ de larg, nu (numai) unei elite universitare, tradiţia culturală a umanismului şi a Iluminismului, precum şi morala practică a creştinismului;
- neîncrederea tot mai pronunţată în valorile proprii, din care rezultă relativismul şi convingerea, tot mai răspândită, că nu există fapte obiective, ci doar puncte de vedere, la fel de valabile toate; această doctrină eronată se predă azi în toate universităţile, ca o adevărată *vulgata* gnoseologică;
- în fine, a treia slăbiciune a democraţiilor liberale constă în erodarea spiritului public şi în disocierea tot mai pronunţată dintre legi, spiritul legilor şi moravurile publice.

În privinţa relativismului, aş dori să vă dau un citat din Popper:

Credinţa unui liberal – care este credinţa în posibilitatea statului de drept, a justiţiei imparţiale, a drepturilor fundamentale şi a unei societăţi libere – poate foarte uşor să facă faţă faptului că judecătorii nu sunt atotcunoscători, că pot greşi în privinţa faptelor şi că, în viaţa de zi cu zi, dreptatea absolută nu este complet realizată în nici un caz legal în parte.

Dar încrederea în posibilitatea statului de drept, a justiției și a libertății cu greu ar putea supraviețui unei epistemologii care neagă existența obiectivă a faptelor [...].¹

Ca om născut și format într-o lume aflată la granița „ținuturilor însângerate“, care și-a făcut educația civică împotriva duplicității, dar într-o atmosferă otrăvită de duplicitarism; împotriva relativismului, dar într-o societate cinic-relativistă; și împotriva minciunii, dar într-un spațiu public dominat de minciuna-politică-de-stat a regimului comunist, vă spun, Popper are dreptate: statul de drept nu supraviețuiește pierderii încrederii opiniei publice în adevărul faptelor și în posibilitatea cunoașterii adevărului.

Dar mai este ceva. Ceva ce a devenit pentru societățile postindustriale și consumeriste de azi un soi de orizont moral obligatoriu și care în tradiția filozofică se numește nihilism. Nietzsche, care a fost un profet al apariției printre noi a nihilismului, îl definea astfel:

---

1. Karl Popper, „On the Sources of Knowledge and of Ignorance“, § ii [1960], în *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London and New York, Routledge and Kegan Paul, Routledge Classics, 2002/2007, p. 6. Pentru trad. rom., vezi Karl Popper, „Despre sursele cunoașterii și ale ignoranței“, în *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, trad. de Constantin Stoenescu, Dragan Stoianovici, Florin Lobonț, Editura Trei, București, 2001.

Ce înseamnă nihilismul? – *Faptul că valorile cele mai înalte se devalorizează. Lipsește scopul. Lipsește răspunsul la întrebarea „De ce?”. Nihilismul radical este convingerea unei inconsistente absolute a existenței, atunci când e vorba despre valorile cele mai înalte recunoscute; inclusiv înțelegerea faptului că noi nu avem nici cel mai mic drept să instituim un dincolo sau un „în-sine“ al lucrurilor, care să fie „divin“, care să fie morala întrupată. Această înțelegere este o consecință a „veracității“ mature: și astfel, chiar o consecință a încrederii în morală. [...] *Morala ca maximă devalorizare.*¹*

Nihilismul înseamnă că valorile cele mai înalte și-au pierdut credibilitatea, că oamenii nu mai găsesc nici un sens superior în acțiunile lor, iar acestea refuză să se mai definească în raport cu valorile ori cu morala. Veți spune: dar cele mai multe valori tradiționale și-au pierdut credibilitatea în mod natural, și acest lucru nu este neapărat ceva rău, deoarece astfel suntem mai liberi, mai emancipați; și ce rău e în faptul că existența unui sens superior al vieții e azi o chestiune care nu mai preocupă pe nimeni ori că decuplarea faptelor de valori nu mai e pentru oamenii de azi o teorie, ci un fapt? Ce e rău în faptul că noi nu mai credem că există valori supreme? Nu este oare nihilismul ocazia unei

---

1. Friedrich Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor*, fragmente postume, traducere și studiu introductiv de Claudiu Baciuc, Editura Aion, Oradea, 1999, pp. 9, 263.

mari eliberări, a celei mai mari eliberări? Nietzsche era de părere că da. Dar Nietzsche nu a trăit să aprofundeze până la capăt experiența morții lui Dumnezeu și a devalorizării tuturor valorilor înalte. Ne-a revenit nouă, urmașilor lui, neliniștitoarea onoare de a descoperi că eliberarea de toate tradițiile și de toate constrângerile morale nu conduce la o deconșionare de toate servituțiile, capabilă să ne emancipeze în chip deplin de orice imaturitate spirituală, în sensul Iluminismului profesat de Kant: ci este, mai degrabă, o eliberare în vederea nimicului („*eine Befreiung in das Nichts*“).¹

Acest „nimic“ a făcut ravagii în secolul trecut. Firește, există două feluri de nihilism: un nihilism agresiv, care nimicește; și unul (să-i zicem) blând, care (doar) anihilează. După nihilismul agresiv al epocii totalitarismelor, care a nimicuit în masă, epoca consumerismului post-modern (așa-numita epocă a „valorilor postmateriale“) ne-a instalat comod în nihilismul blând al anihilării morale. Nihilismul blând nu mai ucide pe față, el se mulțumește să aplatizeze sufletele: mai întâi le anesteziază moral, apoi le dizolvă în neant – în acest mod, le anihilează.

---

1. Ludwig Landgrebe, „Zur Überwindung des europäischen Nihilismus“ [1946], în Dieter Arendt (Hrsg.), *Der Nihilismus als Phänomen der Geistesgeschichte in der wissenschaftlichen Diskussion unseres Jahrhunderts*, Darmstadt, 1974, pp. 19–37 (citatul e de la p. 32).

Dizolvarea sufletelor în neant e însă precedată de anestezierea lor morală, marcată prin atrofierea discernământului moral. Aceasta se manifestă prin refuzul ori incapacitatea de a mai distinge între bine și rău, două categorii morale pe care mulți oameni emancipați și bine intenționați de azi le consideră învechite, inoperante ori chiar periculoase (pentru o societate care caută să preîntâmpine apariția oricărei forme de discriminare).

Imediat după al Doilea Război Mondial, Albert Camus, care credea că trăim într-o epocă „îmbătătată de nihilism“, una care a „împins nihilismul până la concluziile sale extreme“, a caracterizat cu multă precizie orbirile morale pe care le produc cele două forme de nihilism.

Despre nihilismul agresiv spunea că ne face insensibili la crima științifică, la masacrul ideologic, la exterminarea politică:

Oriîncotro ne-am uita în jurul nostru, locul privilegiat este ocupat de crimă și de crima științifică, de crima *utilă*. La capătul raționamentelor care au în miezul lor negația și nihilismul regăsim în chipul cel mai firesc lagărele de concentrare. Trebuie să înțelegem că dacă acceptăm ca legitimă instalarea noastră în negația totală, atunci trebuie să ne pregătim și să ucidem, și anume să ucidem științific.¹

---

1. Albert Camus, „Le Temps des meurtriers“ (vara lui 1949: conferință ținută în America de Sud), în *Œuvres complètes*, t. III (1949–1956), Bibliothèque de la Pléiade, nrf, Gallimard, Paris, 2008, p. 355.

Iar despre nihilismul blând spunea că ne face incapabili să numim răul rău și binele bine și, drept urmare, ne face incapabili să mai distingem răul de bine:

Într-adevăr, dacă nu credem în nimic, dacă nimic nu are sens și dacă suntem incapabili să mai afirmăm vreo valoare, atunci totul este permis și nimic nu mai are vreo importanță. Atunci nu mai există nici bine, nici rău, Hitler nici nu a greșit, nici nu a avut dreptate. E același lucru dacă milioane de oameni sunt arși în crematorii ori dacă ne dedicăm îngrijirii leproșilor. [...] E egal dacă ne onorăm morții ori dacă îi aruncăm la gunoi. Toate ar fi echivalente.¹

Împotriva ambelor tipuri de nihilism Camus trage următoarea concluzie cutremurătoare, pe care o consider judicioasă: „Suprimând orice justificare superioară, nihilismul elimină de fapt orice limită și sfârșește prin a crede că e totuna să ucizi ceea ce oricum e condamnat să moară“.² „De îndată ce consimțim să gândim anumite gânduri, noi acceptăm de fapt să ucidem milioane de oameni. [...] În acest mod

---

1. Albert Camus, „La Crise de l’homme“ (conferință ținută în Statele Unite la McMillin Theatre, în 28 martie 1946), în *Œuvres complètes*, t. II (1944–1948), Bibliothèque de la Pléiade, nrf, Gallimard, Paris, 2006, p. 740.

2. Albert Camus, „Le Temps des meurtriers“ (vara lui 1949: conferință ținută în America de Sud), în *Œuvres complètes*, t. III (1949–1956), ed. cit., p. 359.

ajungem să fim ucigași fără a fi ucis vreodată cu mâinile noastre.¹ Contribuim la uciderea semenilor noștri pe care nu îi cunoaștem și despre care nu știm că există ori de câte ori ne complacem în gânduri care deja au ucis. În lumina clarității morale exprimate cu atâta vigoare de Camus, complezența occidentală față de comunism, de care am vorbit la începutul conferinței mele, nu ne mai poate apărea nici idealistă, nici inocentă: este potențialmente uci-gașă, deoarece lasă să se propage în lume, ne-sanționată, o gândire care a făcut deja peste o sută de milioane de morți.

Care e soluția la nihilismul blând al epocii noastre? O întâmplare, pilduitoare ca un apolog medieval, ne lămurește în ce constă soluția lui Camus.²

Suntem în 1946, în Franța; Liga Drepturilor Omului este controlată de Partidul Comunist Francez; în 29 octombrie, André Malraux îi invită la el, în duplexul său din Boulogne, pe

---

1. Albert Camus, „La Crise de l’homme“ (conferință ținută în Statele Unite la McMillin Theatre, în 28 martie 1946), în *Œuvres complètes*, t. II (1944–1948), ed. cit., p. 744.

2. Întâmplarea este relatată de Camus în *Cahier V* (septembre 1945–avril 1948), publicat în *Œuvres complètes*, t. II (1944–1948), ed. cit., pp. 1073–1074.

Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Arthur Koestler, Manès Sperber și Albert Camus. Camus, șocat de luxul în care trăiește Malraux, scrie că au fost primiți „între Piero della Francesca și Dubuffet“. Tema întâlnirii: să discute despre posibilitatea unei acțiuni politice morale, care să nu depindă nici de URSS, nici de SUA. Întrebarea este, pentru toți: cum pot fi fondate valorile politice?

În termenii lui Camus, este vorba de a găsi acele principii politice care nu conduc la crimă. Koestler e obsedat de deriva intelectualilor progresiști care refuză să denunțe crimele staliniste și declară că intelectualii ar trebui să înceteze să mai propage în spațiul public ceea ce el numește *fallacies*. Manès Sperber încearcă să schițeze planul unei noi organizații progresiste. A intelectualilor? Malraux e sceptic. Sartre cere să se țină seama de proletariat. Malraux replică: „Dar ce e proletariatul?“ Sartre argumentează: „Refuz să întorc valorile mele morale doar împotriva URSS“. E drept că milioane de oameni sunt în momentul de față deportați în URSS, dar partidul comunist, susține el, rămâne în continuare singurul reprezentant fidel al proletariatului. Koestler replică: „Trebuie să spunem răspicat că noi, ca scriitori, ne trădăm în fața istoriei dacă vom continua să nu denunțăm ceea ce trebuie denunțat“. Sartre aprobă.

Fiecare are însă în minte lucruri diferite. Camus se întreabă, în gând, cât e frică și cât adevăr în afirmațiile fiecăruia.

Urmează intervenția lui Camus, asupra căreia voiam să vă atrag atenția. Mi se pare în mod particular importantă, cuvânt cu cuvânt:

Nu credeți că suntem cu toții responsabili de absența valorilor? Nu credeți că dacă noi, în primul rând noi, care venim dinspre nietzscheanism și nihilism [*Camus se gândește la Malraux și la el însuși*] ori dinspre realismul istoric [*se referă probabil la Koestler, la Sartre și uneori la el însuși*], am recunoaște public că ne-am înșelat și că valorile morale există și că de acum înainte vom face tot ce trebuie făcut pentru a le apăra și a le face vizibile, nu credeți că acesta ar fi începutul unei speranțe?¹

Camus nu spune cum anume putem sluji mai bine istoria sau politica sau progresul sau

---

1. Comentariile, judicioase, sunt ale lui Olivier Todd, *Albert Camus. Une vie*, Gallimard, Paris, 1996, p. 581. În octombrie 1951, într-un răspuns adresat lui André Breton, care a reacționat ultragiat la criticile aduse de Camus lui Lautréamont, aflate într-un fragment din *L'homme révolté* publicat în *Cahiers du Sud* înainte de apariția volumului în librării, Camus spune: „Tot efortul meu e să arăt că acest nihilism cu care noi suntem toți solidari (chiar dacă uneori numai în parte) este cel care generează conformism și servitute și care e atât de opus învățăturilor, mereu valabile, ale revoltei vii. [...] Nu există nihilism rău și nihilism bun: nu există decât o lungă și feroce aventură, de care suntem toți responsabili“ (Todd, *op. cit.*, pp. 764–765).

proletariatul sau emanciparea negrilor; nu spune cum anume putem fi mai eficienți decât alții; sau cum anume să cedăm unora, astfel încât să nu se prindă alții. Nu. El le cere colegilor săi intelectuali să recunoască în mod public că sunt cu toții vinovați de neîncrederea în valori a societății și că intelectualii publici s-au înșelat atunci când au susținut că nu există nici valori morale, nici adevăr, ci numai voință politică și eficacitate. Drept urmare, Camus le cere colegilor săi să declare public că există valori morale și le mai cere să se îngrijească prin ceea ce fac, spun și scriu de apărarea și ilustrarea lor.

La câteva luni de la acest apel memorabil, Camus avea să înceapă scrierea marelui său eseu antitotalitar și antinihelist, *L'homme révolté*, care va fi publicat în 1951 și care a atras asupra sa atacurile furibunde ale stângii progresiste. Mai știm că, la scurt timp după această întâlnire, Sartre va alege să facă politica Uniunii Sovietice, iar Koestler să apere public valorile reprezentate de Statele Unite.

Subscriu în totalitate la soluția lui Camus din 1946. Deși atât de simplă, și-a păstrat și azi întreaga actualitate. Trebuie să spunem lucrurilor pe nume: să le numim *exact* după numele lor, nu după numele pe care li le dau ideologiile sau módele care domină lumea. Răul trebuie numit rău, iar binele trebuie numit bine.

Și mai trebuie să ne luptăm cu noi înșine împotriva ispitei de a crede că binele nu există, că toate sunt rele, că nimic nu are importanță ori că totul e relativ. Iar în spațiul public trebuie să nu încetăm să spunem că binele există și să nu ne temem să spunem care este acesta, în fiecare caz în parte. Pe această morală minimală se bazează antidotul la nihilism.

În fond, în centrul atașamentului față de valorile liberale stă respectul față de fapte și față de adevăr. Nu e deloc întâmplător că teoria liberalismului politic este simultană și cu revoluția științifică, și cu revoluția capitalistă. Asta înseamnă că premisele lor epistemologice sunt solidare. Dușmanii de azi ai societății liberale o știu și de aceea anticapitaliștii contemporani sunt simultan

- (a) și adversari ai științei (ei denunță, de pe poziții relativiste, așa-numita hegemonie logocentrică și falocrată a spiritului științific);
- (b) și inamici ai democrației reprezentative (ei ar dori instaurarea unei democrații directe, pe care, în chip confuz, o numesc uneori și democrație participativă);
- (c) și în favoarea folosirii ilimitate a statului ca instrument pentru promovarea agendei

lor progresiste (atacând astfel doctrina fundamentală a liberalismului, care este principiul limitării puterii).

Ceea ce mi se pare îngrijorător în epoca noastră este consensul „progresist“ în privința atât a respingerii capitalismului, cât și a acceptării ideii că politicile progresiste trebuie să beneficieze în chip nelimitat de sprijinul statului: cu cât sunt mai progresiste politicile, se crede, cu atât ar trebui să fie mai nelimitate puterile autorității care le aplică. Or, ce detestau toți dictatorii secolului trecut? Detestau liberalismul, democrația parlamentară, capitalismul, corpurile intermediare și societatea autonomă față de stat. Detestau, adică, tot ceea ce, într-o societate, nu putea fi pus într-un raport de comandă-execuție. Toți criticii totalitari ai liberalismului căutau să opună „dezordinii liberale“ și „egoismului capitalist“ forme de disciplinare a societății prin intermediul instrumentelor administrative ale statului. Având disciplinarea administrativă a societății ca soluție, ei acceptau ca principiu preeminența statului asupra societății și nu aveau nimic de obiectat la ideea suveranității nelimitate a statului. Toți dictatorii secolului XX au văzut în construirea unui stat atotcuprinzător și centralizat rațiunea de a fi a societății (văzută ca o comunitate de rasă ori

una de clasă) și mijlocul ideal de integrare totalitară a tuturor cetățenilor – potrivit fie sloganului mussolinian „totul prin stat, nimic în afara lui“, fie lozincii naziste „binele comun trece înaintea binelui individual“ (punctul 20 al Platformei NSDAP din 24 februarie 1920).

Eu știu ce este un asemenea stat. Spre deosebire de dvs., care v-ați născut și ați trăit într-o societate (de tip liberal), eu mi-am trăit jumătate din viață nu într-o societate, ci într-un stat: iar acest stat era unul în care totul se făcea numai prin el și nimic nu exista în afara lui, exact așa cum voiseră fasciștii italieni; într-unul în care „binele comun“, pe care îl definea linia Partidului, trecea întotdeauna înaintea binelui individual, adică exact așa cum voiseră naziștii germani. Cum se face că, deși principiile erau fasciste, respectiv naziste, statul era totuși comunist? Explicația ține de faptul că esența unui astfel de stat nu constă în ideologie, ci în natura totalitară a puterii. Toți criticii totalitari ai democrației reprezentative și ai capitalismului au opus principiului liberal al limitării puterii teza suveranității nelimitate a statului. Această teză se regăsește, azi, între premisele de acțiune ale multor organizații progresiste, care văd în creșterea nelimitată a competențelor statului singurul mijloc prin care politicile sociale

pentru care militează ar putea fi în mod eficace (și ireversibil) puse în aplicare.

Încă din 1960, Friedrich August von Hayek avertiza că trăim într-o vreme în care majoritatea mișcărilor considerate progresiste preconizează, în vederea atingerii scopurilor lor, încălcări progresive ale libertății individuale.¹ Avertismentul său se referea, firește, la lumea liberă. În lumea în care m-am născut și m-am maturizat eu, statul comunist, în numele progresului social, călcase deja în picioare și distrusese toate libertățile individuale. V-ați gândit vreodată ce se poate spune în termeni antropologici despre fosta lume comunistă? Despre experiența *comunistă* a omului? Dumneavoastră, în Occident, ați citit cărți despre experiența *occidentală* a omului – de pildă superba carte a lui Denis de Rougemont, *L'Aventure occidentale de l'Homme*, publicată în 1957. Aș vrea însă să vă neliniștesc puțin și să vă vorbesc despre experiența *comunistă* a omului, pe cazul particular al României.

---

1. Friedrich A. Hayek, „De ce nu sunt conservator?” [1960], în *Constituția libertății*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 403; în nota 1 (p. 541), Hayek îl citează pe John Stuart Mill cu această frază, scrisă în 1855: „aproape toate proiectele reformatorilor sociali ai acestor zile sunt cu adevărat *liberticide*”.

Am să încep cu particularitatea românească. România le apare străinilor și nativilor deopotrivă o țară inclasabilă, stranie, imposibil de prins într-o formulă. „Nu rimează cu nimic“, spunea Cioran despre ea în 1956: e „un rezumat al neantului sau o materializare a imposibilului“.¹ Deși europeană și de cultură occidentală, România e europeană fără a fi occidentală. Ne-fiind occidentală, nu este nici orientală. Nu e nici balcanică, nici central-europeană. Iar când e ceva, e și altceva pe deasupra sau nimic din ce te aștepti. Prima deosebire majoră față de Occidentul a cărui cultură o împărtășește, constă în faptul că România a devenit modernă fără a fi trecut printr-un Ev Mediu feudal și regal, și fără a fi cunoscut Renașterea. Renașterea, ca mecanism cultural al reînvierii valorilor și ca aspirație sufletească față de un absolut actualizabil, cât și Evul Mediu, ca tradiție instituțională și condiție intelectuală obligatorie a formării modernității, sunt specialități mai degrabă oc-

---

1. „Țara mea, a cărei existență vedeam limpede că n-are nici o noimă, îmi apărea ca un rezumat al neantului sau ca o materializare a imposibilului, ca un soi de Spanie fără secol de aur, fără cuceriri și fără nebunie, fără un Don Quijote al amărăciunilor noastre. Să-i aparții – ce lecție de umilință și sarcasm, ce urgie, ce lepră!“ (*Ispita de a exista*, cap. „Mică teorie a destinului“, trad. de Emanoil Marcu, Humanitas, București, 2007, p. 49).

cidentale decât bizantine. Or, România, dacă aparține vreunei lumi – ne putem îndoii de asta! –, aparține acelei lumi paradoxale și magnifice care a fost prelungirea Imperiului Roman până la jumătatea secolului al XV-lea: Bizanțul. Un Bizanț care a fost cucerit de, și încorporat mai apoi în, Imperiul Otoman, imperiu care a dominat Europa de Sud-Est până în secolul al XIX-lea. Or, ce este Bizanțul? Este, rapid spus, creștinătatea ortodoxă: o creștinătate care, spre deosebire de cea latină, s-a dovedit incapabilă să își asigure supraviețuirea sub forma unui stat universal apt să îi confere drepturi politice. Din punctul de vedere al raporturilor religiei cu drepturile politice, creștinătatea ortodoxă este acea ramură a creștinismului global care s-a format într-un stat moștenit de la o cultură care îi era ostilă (Imperiul Roman; păgânismul) și a fost forțată să se adapteze la un stat construit după model bizantin în vederea protejării unei religii ostile (Imperiul Otoman; Islamul). Iată cum formula Arnold J. Toynbee acest paradox:

În Imperiul Otoman, corpul principal al creștinătății ortodoxe a fost înzestrat, în urma năvălirii unor stăpânitori de altă credință și de altă cultură, cu un stat universal fără de care societatea creștină ortodoxă nu mai putea exista, dar pe care se dovedise neputincioasă să-l înjghebeze ea singură. Astfel încât creștinii ortodocși au fost nevoiți să plătească scump pentru incapacitatea lor socială, prin aceea

că au încetat să fie stăpâni în propria lor casă. Cuceritorii musulmani care s-au așezat și au statornicit *pax ottomanica* pe meleagurile lumii creștine ortodoxe au cerut să fie răsplătiți pentru aceasta, pentru serviciul politic pe care-l aduseseră supușilor lor creștini, sub forma unei discriminări religioase. Iar aici, precum în alte locuri, adepții confesiunii dezavantajate au ripostat devenind experți în îndeltnicirile la care activitățile lor fuseseră restrânse cu de-a sila.¹

În ce au devenit experți supușii creștini ai legii otomane, membrii discriminați religios și excluși de la viața politică ai statului universal otoman? Au devenit experți în înșelarea autorității, în practica socială a dublului limbaj, în practica deopotrivă socială și intimă a duplicității sufletești și mentale, în ocolirea legii; pe scurt, au devenit experți în dezvoltarea tuturor acelor comportamente nonpolitice care asigură supraviețuirea cuiva care este și discriminat, și exclus în viața de zi cu zi a unei societăți politice. Această expertiză în duplicitate și înșelăciune față de un spațiu public ostil a devenit experiența morală de referință a populațiilor creștine din Imperiul Otoman.

Societățile care sunt condamnate să trăiască în state care le persecută nu sunt numai lipsite

---

1. Arnold J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei, Sinteză a volumelor I-VI*, trad. de Dan A. Lăzărescu, Humanitas, București, 1997, p. 182.

de drepturi, ele sunt văduvite, în mod fundamental, de cadrul de referință public și comun al adevărului și al rectitudinii morale. Statul nu este numai un garant al drepturilor: este și un îndreptar a ceea ce este comun, public și drept. Or, dacă dreptul nu mai este al tău, atunci tragerea lui pe sfoară devine singurul tău drept. Așa s-a ajuns ca ortodoxia aflată sub Islam să dezvolte filozofii politice aproape inversate față de cele dezvoltate de catolicismul care și-a făurit state proprii. Diferența nu provine din faptul că am avea de-a face cu creștinisme diferite, ci din experiența politică radical diferită. Ceea ce este politic în sensul teoriei politice pentru unii, care sunt suverani ori reprezentați, este anti-politic ori nonpolitic pentru alții, care sunt supuși, excluși, exploatați ori călcați în picioare.

Această experiență morală fundamentală față de stat și față de spațiul public, pe care Islamul a generat-o în populațiile ortodoxe, ca răspuns la politica sa de excludere și de persecuție, nu a făcut decât să fie reactualizată și întărită prin excluderea și persecuția la care aceleași populații, acum modernizate, au fost supuse de către statele comuniste și dictatura ideologiei comuniste. În sensul lui Toynbee, societățile ortodoxe din estul Europei, cărora le-a lipsit un stat propriu în timpul dominației otomane, au continuat să fie lipsite de un stat

propriu și în perioada confiscării statului modern de către dictatura comunistă. Acest fapt a creat o distorsiune majoră în relația oamenilor din Est cu spațiul public, cu spiritul public, cu morala publică și cu interiorizarea spiritului legilor (ca să vorbim ca Montesquieu).

Fac acum următorul pas și voi încerca să vă transmit ceva din experiența societăților forțate să trăiască sub dictatura unui stat totalitar, un lucru care e foarte greu de înțeles de un occidental care nu a cunoscut statul totalitar decât maximum câțiva ani (pentru că perioada războiului nu se pune, e excepțională).

În studiile standard, viziunea asupra dictaturii este o viziune asupra sociopatiei dictatorului și, în mod simetric, o viziune asupra societății care suferă de pe urma dictaturii, din perspectiva suferințelor ei. Din interior, însă, lucrurile arată altfel. Am trăit până la 33 de ani într-o dictatură totalitară, în România lui Nicolae Ceaușescu. După moartea lui Gheorghiu-Dej, în 1964, comunismul românesc a intrat în etapa în care dresajul societății nu mai necesita teroarea, ci doar încadrarea totalitară în instituțiile statului ideologic. Am crescut și m-am format, deci, în atmosfera și condițiile statului totalitar matur, consolidat, sigur de el, triumfător. Nu am cunoscut în mod direct teroarea: părinții mei,

însă, au cunoscut-o. Eu am cunoscut numai spaima lor de teroare și am interiorizat, ca supus al statului totalitar (nu cetățean, supus!), atmosfera totalitarismului instituționalizat. Esența totalitarismului instituționalizat este dispariția totală a simțului civic și a sentimentelor morale. În absența terorii, dictatura poate supraviețui numai dacă oamenii abandonează complet atât simțul civic, cât și standardele etice impuse de funcționarea normală a sentimentelor morale. Acest lucru nu se petrece nici ca urmare a unui ordin al autorității, nici ca o decizie a fiecăruia în parte, ci ca o adaptare la mediu. Instinctul de conservare, care e sădit în mod natural în fiecare individ, devine expert în supraviețuirea totalitară, care nu mai are nimic natural. Dimpotrivă. În mod ideal, într-o societate liberă, oamenii tind să modifice instituțiile în acord cu *firescul* aspirațiilor lor. În mod real, în societatea totalitară, oamenii tind să-și modifice *firescul*, astfel încât să poată supraviețui presiunii exercitate asupra aspirațiilor lor de către încadrarea totalitară a societății.

Ceea ce aș vrea să vedeți în oglindă, și să simțiți, sunt aceste două afirmații: „a modifica instituțiile pentru a-ți realiza firescul“ *versus* „a-ți modifica firescul pentru a supraviețui instituțiilor“. Normalitatea, în totalitarismul matur, constă în abandonarea normalității. Ceea ce

impune totalitarismul este redefinirea normalității. Din punct de vedere politic, asta înseamnă suprimarea simțului civic și a sentimentelor morale și înlocuirea lor cu o *volatilitate morală* care, în ochii occidentalilor, pare foarte stranie. Este o volatilitate bazată pe o competență foarte precisă, aflată la antipodul competențelor civice normale: expertiza extrem de complexă în înșelarea activă, prospectivă și retroactivă a oricărui tip de instituție și a tuturor regulilor sociale. Un cetățean bine adaptat la rigorile statului totalitar matur încetează să mai fie un cetățean: el este, în primul rând, un supus; unul care trebuie să se dovedească expert în înșelarea autorității, în practica socială a dublului limbaj, în practica deopotrivă socială și intimă a duplicității sufletești și mentale și în ocolirea inteligentă a legii. Pe scurt, supusul totalitar trebuie să se dovedească expert în dezvoltarea tuturor acelor comportamente nonpolitice care asigură supraviețuirea cuiva care este și discriminat, și exclus din viața cotidiană a societății politice. Oamenii aparținând unei societăți totalitare sunt discriminați de statul lor precum cetățenii unui stat aflat sub ocupație străină și sunt la fel de excluși de la viața politică precum erau sclavii din Antichitate de la treburile cetății.

Acesta este marele dar otrăvit pe care societățile totalitare l-au făcut societăților libere, de

îndată ce statele totalitare s-au prăbușit. Descompunându-se, societățile totalitare au pus în libertate oameni care funcționează în continuare, programați ca niște roboți, după instinctele necesare supraviețuirii în „normalitatea“ totalitară. Prima lor opțiune este să nu respecte nici o regulă, prefăcându-se că le respectă scrupulos pe toate; să fenteze toate instituțiile, pretinzând că nu fac decât să le susțină; să tragă pe sfoară statul, prefăcându-se că sunt cetățeni model; să-și înșele semenii, pretinzând că îi respectă. Acest tip de cetățean este emoțional debalansat, comportamental impredictibil și are ca primă opțiune ocolirea sau încălcarea regulilor. În el dedublarea e atât de adâncă, încât poate fi sincer când minte, poate înșela fiind convins că nu înșală, poate lupta împotriva corupției practicând corupția, poate face legi împotriva securității deși a fost ori este încă ofițer (acoperit) de securitate și așa mai departe.

E important să înțelegem că NU descriu aici un bolnav, un caz patologic, ci un om normal; sau, dacă vreți, da, descriu un om bolnav, dar e unul bolnav de „normalitatea“ societăților totalitare. Acest tip uman versatil și volatil dă toate majoritățile electorale care câștigă alegerile în țările ex-comuniste. Tot el populează instituțiile. El face legile, el le încalcă. El corupe, el luptă cu corupția. El promite, el înșală. Orice zice,

fie dezice, fie contrazice, în mod egal, fără să urmeze altă regulă decât interesul propriu. El ridică problemele, tot el le bagatelizează. Nu poate construi nimic, pentru că totul, în ce face, e doar agitație, e lipsă de plan, e incapacitate de sens, e neputință de a proiecta. Omul format de societățile totalitare e „programat“ să submineze orice comportament instituțional predictibil, comportament care este vital funcționării normale a unei societăți normale. În fața oricărei probleme publice curente, ivite în viața de zi cu zi, are întotdeauna ca primă opțiune fie încălcarea regulii, fie nesocotirea legii, fie ocolirea mecanismelor instituționale puse de societate la îndemâna sa. Cu aparența că le respectă, el le va călca în picioare, iar pe oamenii implicați îi va trage pe sfoară. De ce? Pentru că mintea sa, obișnuită să nu se încreadă în nici un mecanism instituțional, așa funcționează; pentru că instinctele sale anomice așa îl îndrumă; pentru că setea de a-i fenta pe toți ca să iasă el mai bine îl face incapabil să vadă beneficiile cooperării, preferând întotdeauna avantajele de scurtă durată ale înfruntării sau înșelării (chiar dacă, pe termen mediu și lung, această opțiune devine costisitoare pentru el însuși).

Aceasta e marea realizare a regimurilor politice pe care le-au creat dictatorii totalitari de care s-a vorbit azi-dimineață: niște societăți te-

rorizate, înfometate, sălbăticitate și învrăjbite, formate din oameni cu sentimente morale și civice mutante, care se comportă ca excluși, când sunt incluși; care nu respectă vreo regulă, nici atunci când cei din jur le respectă; care se lasă ghidați numai de reguli imprevizibile, de care toți ceilalți, care respectă alte reguli, se împiedică în chip sistematic; ceea ce are ca efect, pentru fiecare și din punctul tuturor de vedere, că regula socială inevitabilă este impredictibilitatea tuturor în raport cu oricine – iar de aici nu poate rezulta decât anomie, în condițiile legii. Cu acest tip uman nimic nu se agregă, deși totul este suprareglementat și în ciuda faptului că toți actorii sociali se zbat frenetic să obțină câte ceva. Dar totul este dinamitat pe dinăuntru. – Aceasta este experiența *comunistă* a omului.

Ceea ce vreau să spun este că statele totalitare și-au distrus complet societățile pe care le-au administrat prin teroare și le-au terorizat prin administrație. Iar în momentul în care statele care le dresau și le țineau captive s-au prăbușit, au ieșit la iveală niște societăți ruinate și deformate, pentru care libertatea nu avea nici un înțeles politic ori social, ci doar unul individual-anarhic, potrivit descrierii pe care am făcut-o mai înainte. Anume aceste societăți a-normale s-au trezit brusc sub o nouă obligație, cumva impusă din afară (de noua geopolitică):

aceea de a redeveni normale – adică democratice și liberale. Simțiți drama și nenorocirea acestor societăți? Ele s-au trezit la libertate inapte de libertate; și au intrat în funcționarea democrației fără nici o urmă de spirit democratic. Iar cauza tuturor acestor nenorociri a fost visul de putere nelimitată asupra societății și oamenilor pe care ideologia comunistă l-a alimentat cu resentiment revoluționar și forță morală, vis pe care s-au luptat să-l realizeze oamenii cei mai „progresiști” ai epocii lor și care, spre ruina lor și a semenilor lor, a fost „tradus în viață” sub forma statelor socialismului real. În care am avut ghinionul să-mi petrec jumătate din viață...

Doamnelor și domnilor,

Știu că, vorbind cum am vorbit în fața dvs., am făcut ce nu trebuia. Ar fi trebuit să vă spun glume, să destind cu îndemânare atmosfera, să pun în lumină contribuțiile participanților la această conferință, să spun câte o vorbă bună și de spirit despre fiecare. Știu, asta ar fi trebuit să fac. Dar dacă o făceam nu mai eram cel care sunt: un est-european dintr-o țară sfâșiată atât de istoria ei, cât și de neputința instituțiilor și poporului din care se trage de a răspunde mai bine, mai demn, mai puțin lamentabil nenorocirilor istoriei; un est-european obsedat de trecut, exasperat de prezent și îngrijorat de viitor.

Acum, însă, să ne bucurăm. Zeii au fost binevoitori cu noi: am avut o zi minunată: să o încheiem în frumusețe – *en beauté*, cum spun francezii. Să ne bucurăm unii de alții în acest *symposium*. Și să închinăm un pahar de recunoștință organizatorilor!

Vă mulțumesc.